

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. КОСТЮКА**

АНТОНЕНКО Тетяна Леонардівна

УДК 159.9+378

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
СТАНОВЛЕННЯ ЦІНІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ
ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук**

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова, кафедра психології.

Науковий консультант:

дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Чепелева Наталія Василівна**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, заступник директора з науково-дослідної роботи.

Офіційні опоненти:

дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Бех Іван Дмитрович**, Інститут проблем виховання НАПН України, директор.

доктор психологічних наук, професор **Помиткіна Любов Віталіївна**, Національний авіаційний університет, завідувач кафедри авіаційної психології.

доктор педагогічних наук, професор **Пелех Юрій Володимирович**, Рівненський державний гуманітарний університет, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи.

Захист відбудеться «29» жовтня 2019 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої Вченої ради Д.26.45302 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, Київ-33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.

Автореферат розіслано «27» вересня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Я. М. Омельченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Вибір життєвого шляху особистості значною мірою зумовлюється процесом становлення її ціннісно-сміслової сфери. Від системи прийнятих і реалізованих у житті цінностей залежить спрямованість особистості, її дії, поведінка та вчинки. Для студентської молоді особливо важливо зробити ціннісний вибір майбутньої професійної діяльності, яка неминуче повинна стати смыслом життя, яке буде наповнене радісним натхненням і буде звеличувати й підносити особистість.

Подієва насиченість, гранична концентрація соціально-політичних подій останніх років зумовлюють особливу увагу до проблем соціокультурного розвитку людини, особливо молоді, що, у свою чергу, спричиняє актуалізацію проблем ціннісно-сміслового становлення особистості та суспільства як у науковому дискурсі, так й в освітній практиці. Соціокультурні реалії XXI ст. характеризуються такими ознаками: транзитивний характер суспільства; глобальна інформатизація усіх сфер життєдіяльності, насиченість та надлишковість інформаційного простору; зростання когнітивної складової процесів індивідуального та суспільного розвитку; розвиток психолого-педагогічного знання в умовах постнекласичної науки, постнекласичної наукової раціональності; посилення тенденцій міждисциплінарної та трансдисциплінарної інтеграції знання. Соціокультурна ситуація сучасності у науковому дискурсі репрезентована як «постіндустріальне суспільство» (Д. Белл), «суспільство ризику» (У. Бек), «відкрите суспільство» (А. Бергсон, К. Поппер), «транзитивне суспільство» (Ф. Шміттер, Г. О'Доннел).

Розвиток психологічної науки в аспекті все більшої її онтологізації значно актуалізує дослідження, пов'язані з життєдіяльністю людини як системи, де зовнішнє й внутрішнє, індивідуальне й суспільне розглядаються як єдине ціле (В. Роменець, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, Д. Леонтьєв, С. Максименко, Ф. Василюк та ін.). Сучасну парадигму вищої освіти вчені умовно називають постмодерністською, суть якої полягає у саморозвитку особистості, у вільних формах діяльності, що сприяють розвитку її самобутності й унікальності.

Складність дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості пов'язана з тим, що виключно раціональний підхід до розвитку та становлення особистості суттєво спрощує загальну картину детермінації особистісного зростання людини з урахуванням суперечливих тенденцій соціокультурного поступу суспільства. Як зауважує О. Асмолов, застереження Г. Лейбніца про те, що якби геометричні аксіоми торкалися інтересів людини, то вони б спростовувалися, має безпосереднє відношення до проблем становлення ціннісно-сміслової сфери особистості, оскільки перетворення означених проблем у предмет наукового дослідження торкається не тільки інтересів та устремлінь конкретної людини, а й

загальних тенденцій суспільства та соціогуманітарних наук щодо проектування практик розвитку особистості. Відповідно, сполучення особливостей індивідуальної та масової свідомості у вирішенні актуальних проблем становлення ціннісно-сислової сфери особистості в єдності раціональних та позараціональних форм пізнання дійсності є підґрунтям для дослідження ціннісно-сислової сфери особистості.

У психологічній науці проблема ціннісно-сислової сфери особистості розглядається у контексті осмислення природи цінностей, суб'єктності, особистісних цінностей, смислових утворень і спрямованості особистості (І. Абакумова, Б. Ананьєв, О. Асмолов, Б. Братусь, Д. Леонтєв, В. Зінченко, З. Карпенко, Б. Ломов, С. Максименко, А. Серий, М. Яницький, А. Ленгле, А. Маслоу, В. Франкл, Е. Фромм, К. Юнг та ін.). Особливої уваги заслуговують ідеї українських та зарубіжних дослідників – М. Боришевського, С. Максименка, В. Татенка, З. Карпенко, Н. Чепелевої, Д. Леонтєва, Ф. Василюка, В. Клочка, М. Гусельцевої – щодо категорії становлення в психології, звернення психологічної науки в епоху постмодерну до людської душі, до людської природи взагалі, до її переживань, до духовності, до системи цінностей і смислів. Проблема становлення цінностей, ціннісних орієнтацій, смислів розглядається у різних психологічних теоріях. Незважаючи на їх різнобічність, об'єднуючими позиціями вчених є погляд на цінності як ідеали, оцінне ставлення, смислоутворювальні мотиви.

Значущість ідеалу в розвитку і становленні ціннісно-сислової сфери особистості полягає в потенційних можливостях людини пройти динамічний шлях присвоєння цінностей та смислів і досягти вершини досконалості. Ідеал є фундаментальним фактором становлення ціннісно-сислової сфери особистості, він є найвищою цінністю, яка визначає смисли людського буття. У психологічній науці проблеми ідеалу безпосередньо та опосередковано торкалися практично всі провідні зарубіжні та вітчизняні психологи (А. Адлер, Б. Ананьєв, Л. Божович, О. Ковальов, Т. Кириленко, О. Леонтєв, А. Маслоу, К. Платонов, С. Рубінштейн, О. Старовойтенко, С. Максименко, В. Роменець, В. Семиченко, В. Франкл, К. Г. Юнг, Р. Еммонс та ін.).

Сучасний психологічний дискурс репрезентує уявлення про професіонала, який «утримує культурно-історичний контекст професійної праці й органічно поєднує в собі дві характеристики «Особистість й Майстер» (В. Слободчиков, Є. Ісаєв). Відповідно, ціннісно-сислова сфера майбутнього фахівця – це передумова успішності як індивідуально, так й суспільно значущої професійної діяльності.

На становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців впливають такі *негативні чинники*: розмитість, невизначеність ідеалів молоді в сучасних соціокультурних умовах; падіння престижу науки й культури, освіти і виховання, духовності людини в умовах спотворених ринкових відносин; утвердження пріоритетів матеріальних цінностей над

духовними; знецінення вищих зразків духовно-моральної та художньо-естетичної культури; нав'язування підростаючим поколінням антицінностей, антиідеалів в усіх сферах людського життя; деформація свідомості, світоглядних позицій у сучасній молоді, почуттів совісті, обов'язку, відповідальності за свої думки і вчинки, що веде до деформації багатогранних людських ставлень до природи, до оточуючого світу, до людей, до дитинства, до юнацтва.

Зважаючи на надбання сучасної психологічної науки, які є теоретичною підвалиною для подальших роздумів над природою ціннісно-сміслової сфери, слід підкреслити певні недостатньо розроблені її аспекти. В сучасних наукових розвідках з означеної проблеми майже не розглядається совість як найважливіша духовна цінність, прояв духовності особистості, замало уваги приділено ідеалу як системоутворювальному чиннику становлення ціннісно-сміслової сфери, ролі сімейних цінностей в особистісному та професійному розвитку майбутніх фахівців. Особливої уваги заслуговує становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх фахівців у сучасному інформаційному просторі. Наразі інформаційна й духовна сфери розглядаються як «арена битви» за цінності, смисли та ідеали людського життя, за людину як вищу цінність. Існує стала кореляція духовних та соціально-політичних процесів, що впливають на розвиток суспільства.

Незважаючи на достатню кількість джерел, в яких прямо та опосередковано досліджуються проблеми ціннісно-сміслової сфери особистості, ідеалу, поки що відсутні цілісні дослідження психологічних механізмів, закономірностей становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх фахівців та ідеалу як її інтегрального утворення.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична та експериментальна розробка визначили тему дисертаційного дослідження **«Психологічні засади становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця»**.

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась у рамках комплексної теми кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова «Теорія та технологія навчання та виховання в системі народної освіти». Тема затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (протокол № 12 від 25 червня 2007 р.) та узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 7 від 25 вересня 2007 р.).

Об'єкт дослідження – ціннісно-сміслова сфера особистості майбутнього фахівця.

Предмет дослідження – психологічні засади становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця.

Мета дослідження – теоретико-методологічне обґрунтування та визначення змістовної сутності поняття «ціннісно-смыслова сфера особистості майбутнього фахівця», її місця й ролі у становленні особистості, виявлення психологічних детермінант, механізмів та закономірностей становлення ціннісно-смыслової сфери майбутнього фахівця.

Завдання дослідження.

1. Розкрити методологічні засади дослідження проблеми становлення ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього фахівця.

2. Розкрити сутність концептів «цінність», «смысл», «ціннісно-смыслова сфера особистості» та розробити структурно-рівневу модель ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього фахівця.

3. Показати взаємозв'язок становлення ціннісно-смыслової сфери студентської молоді та її ціннісного ставлення до професійної діяльності, професіоналізму в умовах сучасного інформаційного простору.

4. Схарактеризувати психологічні детермінанти становлення ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього фахівця.

5. Визначити механізми та принципи становлення ціннісно-смыслової сфери майбутнього фахівця.

6. Розкрити феноменологічні та герменевтичні ракурси становлення ціннісно-смыслової сфери майбутнього фахівця.

7. Схарактеризувати методичний інструментарій експериментальної роботи та здійснити експериментальну верифікацію психологічних засад становлення ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього фахівця.

8. Розробити структурно-функціональну модель та програму становлення ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього фахівця й експериментально перевірити їхню ефективність.

Основна гіпотеза дослідження. Основу ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього фахівця складає культура, духовність як цілісне багаторівневе утворення, організоване в інтегральне ціле за допомогою внутрішньої й зовнішньої детермінації. Становлення ціннісно-смыслової сфери майбутнього фахівця зумовлене єдністю внутрішніх та зовнішніх чинників, пов'язане із засвоєнням особистістю соціокультурного досвіду людства, розвиненістю емоційно-почуттєвої та когнітивної сфер особистості, наявністю ідеалів. Результативність становлення ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього фахівця залежить від наявності ідеалів як системоутворювального чинника. Ідеал як вища цінність впливатиме на ціннісні орієнтації, ціннісне ставлення, особистісні смисли та буде сприяти вибору й проектуванню життєвих планів студентства та набуттю професійних якостей.

Часткові гіпотези дослідження.

1. Дорефлексивне (неусвідомлюване) ядро ціннісно-смыслової сфери особистості пов'язане з такими духовними цінностями як «добро» і «зло».

2. Інтеграційну функцію погодження різних підсистем ціннісно-

сміслової сфери майбутніх фахівців виконує совість як духовна цінність.

3. Зв'язок духовності з іншими підструктурами ціннісно-сміслової сфери особистості має інтенціональний характер.

4. Механізми «пробудження» вищих духовних цінностей криються в переході від дорефлексивного рівня ціннісно-сміслової сфери до її рефлексивного (усвідомленого) буття. Цей перехід є складним психологічним процесом, в якому переплітаються моральні феномени, реалії сімейних стосунків, загальнокультурні, інформаційно-психологічні та соціальні протиріччя.

5. Ідеал виконує системоутворювальну роль у становленні ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх фахівців.

Концепція дослідження розкривається через такі положення:

- студентська молодь знаходиться на такому етапі вікового розвитку, який є визначальним у виборі системи життєвих цінностей, прийняття або неприйняття суспільних ідеалів, пошуку ідеальних зразків життя, які є своєрідним планом самовиховання;

- професійно значущі якості майбутнього фахівця формуються в процесі становлення ціннісно-сміслової сфери особистості, яка прагне реалізувати себе через входження в «професійний образ світу», в якому людина виступає як цінність з її духовним світом, ціннісними смислами життя, ідеалами;

- ціннісно-сміслова сфера особистості майбутнього фахівця розглядається як цілісне, динамічне та інтегроване утворення особистості, яке визначає смисложиттєві стратегії людини на основі особистісно значущих цінностей та смислів, включає культуру, духовність, цінності, ціннісні орієнтації, особистісні смисли, переживання, ідеали, установки; ціннісно-сміслова сфера особистості майбутнього фахівця є системою, здатною до самоорганізації, яка на засадах комплементарності взаємодіє з усіма структурами особистості та культурою як метасистемою;

- як системне утворення ціннісно-сміслова сфера особистості характеризується такими ознаками, як цілісність, емерджентність, діяльна природа, динамічна складність, взаємозв'язок стабільності та змінюваності, межі становлення; в контексті синергетичного підходу – такими ознаками, як відкритість, нелінійність, самоорганізація та саморозвиток, детермінований хаос, самодобудова (аутопоейзіс);

- смислоутворювальним чинником становлення ціннісно-сміслової сфери особистості є ідеал особистості. Ідеал – це збірний образ, в якому відбиваються в єдності окремі психологічні феномени: потреби, бажання, інтереси, потяги, переживання, установки тощо. Модель зразка удосконаленої людини проектується суспільством і разом з тим має індивідуалізований характер залежно від унікальності, неповторності, здібностей, рівня домагань кожної особистості. Ідеальні зразки людського буття повинні мати соціальну позитивну спрямованість, тому що будь-який

ідеал відбиває прагнення кожної людини до самовдосконалення, до перетворювальної діяльності, що відповідає загальнолюдській меті бути щасливою й не суперечить моральним нормам життя людей у суспільстві. Наявність знань, уявлень про ідеальний образ, переживання його сприяють зміні особистості;

- структурно-змістовні та динамічні особливості становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця на різних етапах навчання у ЗВО зумовлені впливом відповідних психологічних детермінант – культури, духовності, ідеалу, серед яких провідне місце належить ідеалам, які ґрунтуються на ціннісних засадах і набувають особистісного смислу;

- становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця відбувається завдяки механізмам інтеріоризації, ідентифікації, інтерналізації, рефлексії, аутопоейзісу, емоційної включеності, діалогічного спілкування та внутрішнього діалогу, а також на основі принципів – загальнопсихологічних (системності, детермінізму, розвитку, єдності свідомості та діяльності, суб'єктності, активності, цілісності) та специфічних (гуманізації, людиноцентризму, одухотворення та культуровідповідності, ідеалотворення, діалогічності, діяльнісного опосередкування, комплементарності, нелінійності, темпоральності, антиципації (випереджувальності), рекурсивної петлі); у дослідженні становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця важливим є реалізація методологічних засад феноменологічного та герменевтичного підходів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: принципи детермінізму, системності, суб'єктності у дослідженні психологічних явищ та процесів (В. Ганзен, В. Зінченко, О. Леонт'єв, Б. Ломов, А. Петровський, С. Рубінштейн, В. Шадриков); положення системного (В. Афанасьєв, І. Блауберг, М. Каган, Е. Юдін), діяльнісного (Б. Анан'єв, Л. Виготський, М. Каган, В. Лекторський, О. Леонт'єв, Б. Ломов, С. Рубінштейн, В. Шадриков), суб'єктного (К. Абульханова-Славська, Б. Анан'єв, Г. Балл, А. Брушлинський, В. Знаков, А. Огнєв), синергетичного (В. Василькова, О. Князева, С. Курдюмов), феноменологічного (Е. Гуссерль, О. Зінченко, В. Кебуладзе, С. Кьєркегор, М. Мамардашвілі, М. Мерло-Понті, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, О. Улановський, А. Шюц), герменевтичного (Г.-Г. Гадамер, М. Кросслі, П. Рікер, М. Уайт, М. Фуко, Н.Чепелева) методологічних підходів, метасистемного підходу в психології (А. Карпов); положення постмодерністської методології соціогуманітарних досліджень (Ж. Дельоз), постнекласичної парадигми в психології (М. Гусельцева, В. Знаков, В. Клочко, В. Ст'юпін, Т. Титаренко), конструктивістських засад психологічної теорії та практики (В. Петренко); положення філософських та психологічних теорій цінностей (В. Баришков, Л. Баєва, В. Віндельбанд, О. Здравомислов, В. Знаков, М. Каган, Д. Леонт'єв, А. Маслоу, Г. Ріккерт, Е. Фромм, М. Шелер, М. Яницький); концепції аксіогенезу особистості (З. Карпенко, О. Колісник, Г. Радчук); теоретичні положення щодо концепту

«смысл» у психологічній теорії та практиці (Б. Братусь, П. Вонг, Дж. Златев, В. Клочко, Д. Леонт'єв, Дж. Петерсон); теорії розвитку та становлення ціннісно-сислової сфери особистості (Т. Вілюжаніна, Н. Саліхова, Ю. Пелех, А. Сєрий, А. Шаров, М. Яницький), віри (Г. Померанц, Д. Дубровський), переживання (Ф. Василюк, В. Вілюнас, О. Леонт'єв) як складників ціннісно-сислової сфери особистості; ідеї культурно-історичної психології (Дж. Брунер, Л. Виготський, М. Гусельцова, М. Коул), взаємовпливу та взаємообміну культури й цінностей особистості (Д. Леонт'єв, Г. Тріандис, П. Шафер, А. Швейцер); психологія та педагогіка духовності особистості (І. Бех, М. Боришевський, У. Віртц, Р. Еммонс, В. Кутир'єв, Г. Ноумен, Е. Помиткін, М. Савчин, Т. Флоренська, Дж. Фішер, Дж. Хочеймер, Ж. Юзвак); міждисциплінарні дослідження проблеми ідеалу особистості (Г. Балл, Е. Ільєнков, О. Дробницький, О. Ковальов, Н. Мудрагей, С. Рубінштейн, Т. Титаренко, С. Фролова); наукові положення щодо впливу інформаційного простору на розвиток ціннісної сфери суспільства в цілому та особистості зокрема (Л. Баєва, І. Мелік-Гайказян, В. Пазенок, Г. Почепцов, Т. Чапля, К. Южанінова); теоретико-методичні засади психології професійного розвитку майбутніх фахівців (А. Деркач, Е. Зеєр, Є. Климов, С. Максименко, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Панок); теоретико-методичні засади діагностики ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців (Є. Бажин, Д. Леонт'єв, К. Карпинський, Л. Карпушина, С. Мааді, Г. Олпорт, Л. Попов, М. Рокич, І. Сенін, О. Фанталова, Ш. Шварц).

У дослідженні використано комплекс **методів**: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення, теоретичне моделювання для визначення концептуальних положень дослідження; *емпіричні* – спостереження, анкетування, нарративне інтерв'ю для визначення особливостей становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців у процесі навчання у ЗВО, психодіагностичні методики для дослідження психологічних особливостей, механізмів впливу ідеалу на становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця; система творчих завдань, психологічний тренінг, психокорекція для реалізації завдань психологічної підтримки майбутніх фахівців у процесі становлення ціннісно-сислової сфери; методи обробки даних: кількісний (порівняльний, кореляційний, кластерний, факторний) та якісний аналіз. Розрахунки проводилися за допомогою програми аналізу даних SPSS 21.0.

Методичний інструментарій експериментальної роботи включає такі методики: «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д. Леонт'єва, тест Т. Лірі «Діагностика міжособистісних відносин», колірний тест відносин Є. Бажина та О. Еткінда (КТВ), методика «Хто Я» (М. Кун, Т. Мак-Партланд), методика «Інтерв'ю із самим собою» (Л. Попов), методика «Автобіографія майбутнього» (Г. Олпорт, Дж. Гіллеспі).

Експериментальна база дослідження: Луганський університет внутрішніх справ імені Е. Дидоренка, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Загальна кількість вибірки складає 640 осіб віком від 17 до 23 років.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* розроблено та обґрунтовано структурно-рівневу модель ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця, яка представлена в єдності та взаємозв'язку таких компонентів: духовність, цінності, ціннісні орієнтації, особистісні смисли, переживання, ідеали, установки та відповідних рівнів – дорефлексивний та когнітивно-рефлексивний; *визначено* психологічні детермінанти становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця: культура як метасистема досліджуваного феномена; духовність як життєвовизначальний центр ціннісно-сислової сфери особистості; ідеал як смислоутворювальний чинник становлення ціннісно-сислової сфери особистості; сучасний інформаційний простір в єдності його позитивних та негативних аспектів; *обґрунтовано* принципи і механізми становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця; *розроблено* структурно-функціональну модель, програму та механізми процесу становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців; *експериментально доведена* смислоутворювальна функція ідеалу; *удосконалено* форми та методи психолого-педагогічного забезпечення становлення ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців у процесі навчання у закладах вищої освіти; *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про сутнісні характеристики концептів «цінність», «смисл», «ціннісно-сислова сфера особистості», теоретико-методологічні засади дослідження ціннісно-сислової сфери особистості в контексті постнекласичної методології наукового пізнання, науковий потенціал феноменологічного та герменевтичного методологічних підходів у дослідженні особистості, принципи відбору діагностичного інструментарію у дослідженні ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що: на засадах системного, діяльнісного, суб'єктного, синергетичного, феноменологічного, герменевтичного методологічних підходів здійснено цілісний системний аналіз феномена ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця, який об'єктивовано у структурно-рівневій моделі цього явища; набули змістовної конкретизації та інтерпретації психологічні детермінанти становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця, в контексті аналізу та концептуалізації яких виявлено відповідні механізми, принципи та закономірності; встановлено, що смислоутворювальним чинником становлення ціннісно-сислової сфери особистості є ідеал як форма цілеспрямованого конструювання майбутнього, як стимул, здатний зберегти цілісність особистості; виокремлено шість основних типів ідеалу

(духовно-моральний ідеал; ідеал з опорою на морально-етичні норми; сімейний тип ідеалу; ідеал соціально успішної особистості; кумир як ідеал і антиідеал, що виражає негативне ставлення до ідеалу), три види діалогічних відносин актуального «Я» і духовно-морального «Я» в ідеалах особистості (діалогічний, інфантильний, конфліктний); доведено необхідність включення майбутніх фахівців у смислопошукову діяльність з опорою на цінності «Я», «краса», «сім'я», актуалізацію соціально-рольових позицій майбутніх фахівців та цінностей професійного образу світу.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що отримані дані можуть бути використані для: проведення діагностики ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців різного профілю; прогнозування особистісного та професійного розвитку майбутніх фахівців у контексті становлення їхньої ціннісно-сислової сфери; розробки та впровадження програм психолого-педагогічної підтримки становлення ціннісно-сислової сфери студентів закладів вищої освіти на різних етапах професіогенезу.

Результати дослідження можуть бути використані у процесі психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх фахівців різного профілю, у процесі підготовки та вдосконалення навчально-методичного забезпечення викладання психологічних дисциплін («Загальна психологія», «Вікова та педагогічна психологія»), у процесі індивідуального та групового консультування студентів ЗВО різного рівня акредитації.

Теоретичні положення та практичні результати **впроваджено** у навчально-виховному процесі Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєверодонецьк) (довідка про впровадження № 1227/42 від 12.10.2018), ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ) (довідка про впровадження № 1/1165 від 12.10.18), КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка про впровадження № 01-13/650 від 10.10.2018), Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка (довідка про впровадження № 1221 від 11.10.2018), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка про впровадження № 122-01-12 від 29.10.2018), ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет» (довідка про впровадження № 12-39/131 від 02.10.2018).

Особистий внесок здобувача. Результати дисертаційного дослідження є самостійним доробком щодо проблеми становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця. У монографії та 2 статтях, опублікованих у співавторстві, внесок здобувача становить 50 %. Наукові ідеї співавтора в дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи обговорювались на наукових та науково-практичних конференціях різного рівня: Міжнародному конгресі «Філософські та психолого-педагогічні аспекти дозвіллевої сфери

студентської молоді» (Київ, 2008), міжнародних конференціях: «Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика» (Луганськ, 2004), «Ціннісні парадигми освіти в контексті євроінтеграції» (Харків, 2005), «Теория и практика развивающего обучения» (Луганськ, 2006), «Język współczesnej pedagogiki» (Седльце, Польща, 2008), «Професіоналізм педагога у контексті європейського вибору України» (Ялта, 2008), «Безопасность и жизнедеятельность в современном мире» (Ростов-на-Дону, 2009), «Педагогическата среда в университетакато пространства за професионално-личностно развитие на безъдещия специалист» (Габрово, 2010, 2011), «Zagrożeniadzieci i młodzieży wewspółczesnym społeczeństwi» (Седльце, Польща, 2011), «Педагогически основи на формирането на гражданина и професионалиста в условията на университетското образование» (Китен, Болгарія, 2012), «Kompetencje współczesnego nauczyciela» (Седльце, Польща, 2012), «Духовно-культурні цінності виховання людини» (Київ, 2015), «Одухотворений образ Людини культури ХХІ століття: методологія, теорія і практика» (Київ, 2016), «Формування духовної безпеки особистості в умовах сьогодення: виклики і проблеми» (Київ, 2017), «Мистецька освіта в європейському і соціокультурному просторі ХХІ століття» (Мукачево, 2017).

Публікації. Результати дослідження презентовано у 61 публікації, в тому числі: 1 одноосібна монографія, 5 монографій у співавторстві; 55 наукових статтях і тезах (1), з них 20 у фахових виданнях, затверджених МОН України, 6 – у виданнях, що входять до наукометричних баз даних (3 – у фахових наукометричних виданнях України, 3 – у зарубіжних наукометричних виданнях), 7 – у зарубіжних виданнях; 20 – у збірниках матеріалів наукових конференцій, 3 – в інших виданнях.

Матеріали **кандидатської дисертації** на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук «*Виховання у підлітків культури почуттів засобами мистецтва*», захищеної у 1994 році, в тексті докторської дисертації не використовувались.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (649 найменувань, з них 40 іноземними мовами), 4 додатків на 21 сторінці. Робота містить 25 таблиць та 26 рисунків. Загальний обсяг дисертації складає 527 сторінок, з них основний текст – 453 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дисертаційної роботи, визначено об'єкт, предмет, мету й завдання дослідження, розкрито методологічні засади, наукову новизну й практичне значення, наведено дані про експериментальну базу дослідження, форми апробації та впровадження результатів дослідження, основні публікації автора за змістом роботи, її структуру.

У **першому розділі** «**Теоретико-методологічні засади становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця**» розкрито

основні положення загальної методології дослідження, представлено результати аналізу концептів «цінність», «смысл», «ціннісно-смыслова сфера особистості» у філософському та психологічному дискурсах, схарактеризовано структурно-рівневу модель ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього фахівця, висвітлено психологічні основи впливу ціннісно-смыслової сфери на професійне становлення майбутнього фахівця.

Загальна методологія дослідження ціннісно-смыслової сфери особистості майбутніх фахівців ґрунтується на провідних ідеях постнекласичної методології наукового пізнання з особливими акцентами на ціннісних і смыслових аспектах світу людського буття, становлення та розвитку особистості, методології конструктивізму, що зумовлює розгляд особистості як суб'єкта-творця в контексті власної життєдіяльності, положеннях таких методологічних підходів, як системний, діяльнісний, суб'єктний, синергетичний, феноменологічний, герменевтичний, які розглядаються як комплементарні (взаємодоповнювані).

Реалізація положень *системного підходу* в дослідженні проблем ціннісно-смыслової сфери особистості зумовлює її розгляд як багатомірної та багаторівневої системи, що включає ряд взаємопов'язаних структурних компонентів та змістовних характеристик, передбачає урахування чинників зовнішнього та внутрішнього функціонування, динамічного характеру становлення та розвитку у певному хронотопі (просторовому та часовому вимірах). Сучасні потрактовування *діяльнісного підходу* в психології призводять до утвердження ідеалів коеволуції, що пов'язано із визнанням діяльності як взаємодії рівноправних суб'єктів, внаслідок якої вони самі змінюються та впливають на перетворення соціального та природного середовищ. *Суб'єктний підхід* пов'язано із внутрішньою детермінацією діяльності особистості, визнанням активного, творчого потенціалу, комплементарності внутрішніх та зовнішніх чинників у становленні ціннісно-смыслової сфери особистості майбутніх фахівців. *Синергетичний підхід* уможливорює розгляд досліджуваного феномена крізь призму понять «самоорганізація», «самодетермінація», «нелінійність», «аттрактор», що актуалізує ідеї багатоваріантності, альтернативності шляхів становлення ціннісно-смыслової сфери особистості, незворотності особистісного розвитку, потлумачення ціннісно-смыслової сфери особистості як нелінійної системи. Особливо слід наголосити, що в структурі ціннісно-смыслової сфери особистості роль аттрактора виконує ідеал, а вибір ідеалу, який визначає основний вектор життєвого шляху людини, пов'язано з біфуркацією в просторі життєдіяльності особистості. Синергетичний вимір динаміки ціннісно-смыслової сфери зумовлює її розгляд як реальності, що має певні перспективи в напрямі можливостей її самоорганізації, характеризується полідетермінантністю. *Феноменологічний підхід* актуалізує дослідження суб'єктивних аспектів досвіду людини, її переживань, *герменевтичний* – розгляд ціннісно-смыслової сфери особистості

майбутнього фахівця в контексті понять «розуміння», «інтерпретація», «особистісний досвід», використання ідеографічних методів та методик дослідження.

Аналіз філософського та психологічного контексту дослідження поняття «*цінність*» зумовив висновок про його багатомірність, складність, поліфункціональність, потрактовування цінностей у межах *аксіологічного психологізму* (джерело цінностей – суб'єктивний світ людини, її цілі, почуття, воля, соціально сформовані потреби й установки), *аксіологічного нормативізму* (тотожність цінностей із нормами, правилами, оцінками), *аксіологічного трансценденталізму* (розгляд цінності як значення, визнання істини, блага, краси, святості в якості вищих цінностей), *аксіологічного онтологізму* (визнання об'єктивної природи цінностей, чуттєве підґрунтя сприйняття та пізнання цінностей). Аксіологія особистісного буття репрезентована взаємодією соціального й особистісно-індивідуального рівнів, характеризується цілісністю світосприйняття, опосередкованістю особистісним переживанням, взаємозв'язком цінностей та обов'язку, сфери належного в життєдіяльності людини, контекстністю становлення ціннісно-сислової сфери, тобто взаємозумовленістю культурних практик та цінностей особистості.

Аналіз філософських та психологічних джерел щодо концепту «*цінність*» дозволяє визначити, що цінності в усіх їх різновидах та структуруванні складають фундамент власне людської сфери особистості; ціннісна сфера особистості є динамічним утворенням, цінності релятивні й трансформуються зі зміною спрямованості свідомості, соціокультурного контексту; однак, загальнолюдські цінності (Істина, Добро, Краса) є підґрунтям людяного в Людині, зневіра в таких цінностях може призвести до втрати цілісності особистості як суб'єкта власної життєтворчості; цінності розглядаються як найвищі смисли людського життя, які характеризуються значущістю, нормативністю, необхідністю, доцільністю; цінності виконують такі функції, як оцінна, прогностична, пізнавально-перетворювальна, регулятивно-орієнтувальна, мотиваційно-збуджувальна.

На основі аналізу наукових джерел з проблем природи смислу, смислоутворення доведено, що *смысл* репрезентує уявлений образ сутності (змісту) будь-якої події, явища, що є життєво значущим і результативним для особистості у зв'язку з необхідністю задоволення її інтересів та потреб. Відповідно, смислова сфера особистості – це особливим чином організована сукупність смислових утворень, структур, зв'язків між ними, що забезпечує смислову регуляцію цілісності життєдіяльності людини в усіх її аспектах (Д. Леонт'єв). Отже, цінності органічно пов'язані зі смислами, бо світ людини є світом осмислених цінностей; *смысл* виявляє індивідуальну пристрасть людини, що є визначальною в мотиваційній системі; розвиток смислової сфери передбачає рух до загальнолюдських цінностей та ідеалів (Б. Братусь).

На основі аналізу концептів «цінність» та «смысл», наукових підходів до визначення сутності та характеристик ціннісно-смыслової сфери особистості (Т. Вілюжаніна, С. Гусаківська, З. Карпенко, О. Манчиліна, О. Москаленко, Ю. Пелех, Л. Потаніна, Н. Саліхова, А. Сєрий, А. Шаров, М. Яницький) *ціннісно-смыслова сфера особистості* розглядається як цілісне, динамічне та інтегроване утворення особистості, яке визначає смысложиттєві стратегії людини на основі особистісно значущих цінностей та смыслів.

З урахуванням психологічних засад професійного становлення майбутніх фахівців (С. Дружилов, М. Дубенцов, Д. Завалішина, Е. Зеєр, Є. Климов, О. Кокун, А. Маркова, Ю. Поваренков, М. Пряжников та ін.), ціннісних складників професійної культури особистості (Г. Балл, Т. Вілюжаніна, Ю. Пелех, Е. Помиткін, Г. Радчук та ін.) доведено, що успішність професійної діяльності зумовлена усвідомленням людиною смыслу такої діяльності, баченням її метацінності.

Поліфункціональний характер цінностей та ціннісних орієнтацій, смыслової сфери особистості дозволив виокремити *функції ціннісно-смыслової сфери особистості майбутніх фахівців* – орієнтаційна, мотиваційна, функція цілепокладання, регулятивна, прогностична, адаптаційна.

Структурно-рівневу модель ціннісно-смыслової сфери особистості майбутнього фахівця представлено в єдності та взаємозв'язку таких *компонентів*, як культура, духовність, цінності, ціннісні орієнтації, особистісні смысли, переживання, ідеали, установки, та відповідних *рівнів* – дорефлексивний та когнітивно-рефлексивний. Ціннісно-смыслова сфера як системне утворення характеризується цілісністю, ємерджентністю, діяльнісною природою, динамічною складністю, взаємозв'язком стабільності та змінюваності, межами становлення. В контексті синергетичного підходу ціннісно-смыслова сфера представлена такими характеристиками, як відкритість, нелінійність, самоорганізація та саморозвиток, детермінований хаос, самодобудова (аутопоейзис).

На основі теоретико-методичних засад дослідження професійного аксіогенезу (Г. Радчук, М. Чайнська та ін.), положень акмеології (Б. Ананьєв, А. Деркач та ін.) доведено, що в студентській молоді в процесі навчальної діяльності, спілкування, накопичення соціокультурного досвіду відбувається формування, зміна та переоцінка цінностей та ціннісних орієнтацій, що відбувається на утворенні нових життєво значущих смыслів, на ставленні до всього того, що оточує, і до майбутньої професійної діяльності. Особистісне та професійне знаходяться в нероздільній єдності, що проявляється в процесі ціннісно-смыслового ставлення до світу, завдяки чому професійна діяльність одухотворюється життєвим світом та культурним полем особистості.

Таким чином, психологічними основами впливу ціннісно-смыслової сфери на професійне становлення майбутнього фахівця визначено такі положення: особистісне й професійне становлення майбутнього фахівця

пов'язано з цілісністю людини в контексті взаємодії її внутрішнього світу та буття, з досвідом духовного, культурного, історичного розвитку людства; становлення ціннісно-сислової сфери особистості є визначальною психологічною особливістю юнацького віку, в якому відбувається процес особистісного, професійного, соціального, духовно-практичного самовизначення; система цінностей, яку приймає майбутній фахівець, формує його ціннісну свідомість; найвищим рівнем ціннісно-сислового світу особистості є ідеал як образ-взірець, як «втілення того, чим може стати особистість й який стає стимулом і регулятором її розвитку» (С. Рубінштейн).

У другому розділі **«Психологічні детермінанти становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця»** розкрито сутнісні ознаки психологічних детермінант становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця, схарактеризовано особливості становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця в умовах сучасного інформаційного простору.

Психологічними детермінантами становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця визначено: культура як метасистема досліджуваного феномена; духовність як життєвовизначальний центр ціннісно-сислової сфери особистості; ідеал як смислоутворювальний чинник становлення ціннісно-сислової сфери особистості; сучасний інформаційний простір в єдності його позитивних та негативних аспектів.

Аналіз наукових розвідок у проблемному полі категорійного статусу культури в психології (Г. Балл, Я. Вальсинер, Ф. Василюк, М. Гусельцева, В. Зінченко, Д. Леонтьєв та ін.) зумовлює висновок про рівень феноменологічного трактування (культура як автономна позасуб'єктна реальність) та діалектичного підходу, що досліджує взаємодію культури та суб'єкта; провідну роль культури у формуванні ідеалів, цінностей особистості, значення текстів культури як семіотичного ресурсу для самоосмислення та самопроекування особистості (Н. Чепелева), взаємовплив і взаємообмін культури і цінностей особистості (П. Шафер), співвіднесення процесу становлення суб'єктів професійної діяльності та ідеалів культури (Є. Климов, А. Маркова). Доведено, що розуміння людиною сутності буття залежить від культурного контексту та базових психологічних установок, які з ним пов'язані.

Ціннісні орієнтації культури в єдності загальнолюдських та національних маркерів виконують роль нормативно-регулятивних чинників у становленні ціннісно-сислової сфери особистості; різні прояви культури (твори мистецтва, мови, творча активність людини тощо) виступають знаково-символічною формою опосередкування зв'язку особистості зі світом, способом індивідуалізації власного простору. Культура породжує та транслює смисли, які в процесі індивідуальної інтерпретаційної діяльності кожної людини забезпечують неперервність та дискретність смислоутворення в кожному новому поколінні; становлення ціннісно-сислової

сфери особистості відбувається у процесі різних культурних практик (середовищно-сімейна, навчальна, соціалізаційна, професійна тощо), які мають розглядатися як хронотопи (згідно положень О. Ухтомського та М. Бахтіна), що актуалізують ідеї просторово-часових координат розвитку особистості, свободи та відповідальності в процесі життєтворчості кожної людини.

На основі аналізу філософських положень щодо духовності, духовного розвитку особистості, взаємозв'язку духовності та культури суспільства (В. Бех, С. Кримський, В. Кутирьов, М. Мамардашвілі, Г. Померанц та ін.), психологічного та педагогічного контекстів духовності суспільства в цілому та особистості зокрема (І. Бех, М. Боришевський, В. Знаков, Р. Еммонс, Е. Помиткін, М. Савчин, Ж. Юзвак та ін.), психологічних засад духовного становлення майбутнього фахівця (Н. Жигайло, Н. Коваль, В. Пономаренко та ін.) визначено, що *духовність* виступає, по-перше, як спосіб людського буття, що визначається системою життєво значущих цінностей; прагненням до найвищого ідеалу та сфери трансцендентного; способом організації та функціонування ціннісно-сислової сфери в загальнолюдському бутті; ресурс для збереження людської ідентичності; по-друге, як особистісна якість, багатовимірна система утворень у свідомості та самосвідомості людини (М. Боришевський), «надособистісне» психічне утворення, як трансцендентний вихід за межі феноменального світу. Потлумачення сутності духовності зарубіжними вченими (М. Вайс, У. Віртц, Р. Мак-Грегор, А. Нарайанасамі, Дж. Фішер, М. Фулер, Дж. Хочхеймер, Й. Цобелі, П. Шафер та ін.) пов'язано із визнанням духовності як взаємопов'язаності з іншими людьми і відповідальності перед самим собою, суспільством, усією планетою; досвіду, який переживається, внутрішня позиція, установка щодо життя.

Основними характеристиками духовності як життєвизначального центру ціннісно-сислової сфери особистості визначено: онтологічність, природна включеність у життя суб'єкта, діяльнісна природа, конструктивно-перетворювальні функції, універсальний характер щодо всіх сфер активності особистості, інтенція на реалізацію в житті особистості ідеалів Краси, Добра та Істини, переживання, віра, совість, любов, моральні якості (добро, справедливість, чесність) як прояви духовності особистості, цінності культури та освіти як підґрунтя для духовного самобудівництва на засадах аутопоейзису. Важливим феноменами духовності, які мають значення для ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця, визначено *совість* та *віру*, значення яких особливо актуалізується в умовах сучасного технократичного суспільства, у зв'язку із значенням професійно-особистісної позиції людини, проблемами свободи у різних контекстах (соціокультурному, релігійному). З урахуванням позицій І. Беха совість має розглядатися як найважливіша духовна цінність, що пов'язана із проявами індивідуальності людини, її суб'єктністю, відповідальністю та, що особливо

важливо, інтуїтивною чутливістю до «добра». Психологічний аспект дослідження віри як особистісного феномена засвідчує її значущість в аспекті пошуку відповіді на глибинні смисложиттєві питання людини, вольової регуляції діяльності особистості, психологічного захисту, створення цілісного майбутнього. Найважливішими категоріями моральної свідомості особистості як підґрунтя для становлення ціннісно-смислової сфери особистості визнано добро, любов, почуття патріотизму.

Смислоутворювальним чинником становлення ціннісно-смислової сфери особистості визначено *ідеал* як форма цілеспрямованого конструювання майбутнього, як стимул, здатний зберегти цілісність особистості. З урахуванням психологічного контексту дослідження проблеми ідеалу (Г. Балл, О. Ковальов, І. Розет, В. Роменець, Т. Титаренко; А. Адлер, У. Д. Брайан, Р. Еммонс, А. Маслоу, В. Франкл, Е. Фромм, К. Юнг та ін.) визначено такі *характеристики ідеалу*: уявлення особистості про життєві цінності; регулятор поведінки людини; вчинок як спосіб утілення ідеалу; взаємозв'язок ідеалу та самоактуалізації особистості; зверненість у майбутнє, проектування життєвого шляху. У процесі становлення ціннісно-смислової сфери майбутніх фахівців вагоме значення має *професійний ідеал* як суб'єктивний образ професійної досконалості особистості, в якому втілено найкращі й найбільш характерні риси професії і працівника цієї професії, як образ-орієнтир бажаного стану професійної діяльності.

Визнання одним із найвагоміших чинників становлення ціннісно-смислової сфери майбутніх фахівців у сучасних соціокультурних умовах *впливу інформаційного суспільства, інформаційних технологій* пов'язано із такими аспектами: тотальна глобалізація інформаційного простору; поява принципово нового виміру комунікації та світовідчуття людини – віртуальної реальності. З урахуванням наукових положень медіапсихології (П. Вінтерхофф-Шпурк, Л. Найдьонова, Н. Череповська), аксіології інформаційної взаємодії (Л. Баєва, Т. Кузнецова, Г. Почепцов, Т. Чапля, К. Южанінова та ін.) визначено такі особливості становлення ціннісно-смислової сфери особистості майбутніх фахівців в умовах інформаційного простору: перехід від «великих», «загальних» цінностей до фрагментарних, релятивних; необхідність урахування протиріччя між смисловою інтерпретацією інформації та її зовнішніми ознаками; наявність соціоінженерної спрямованості медіа як способу соціального програмування; незахищеність людини перед інформаційним контентом деструктивного, аморального характеру; вплив на свідомість сучасної молоді за допомогою інформаційних технологій як інструмент політичних трансформацій та маніпуляцій, руйнування механізмів самоідентифікації людини (етнонаціональної, культурної та ін.); «наркотизуюча дисфункція ЗМІ» (П. Лазарсфельд, Р. Мертон) як можливість втрати чутливості до неприємних соціальних проблем, появи «втомленості співчувати»; створення сучасною людиною власної медіареальності за допомогою «цифрових наративів» як

способу самопрезентації власної особи, представлення власних історій рефлексивного характеру.

У третьому розділі **«Концептуальні засади процесу становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця»** репрезентовано механізми та принципи становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця, розкрито феноменологічний та герменевтичний ракурси становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця.

З урахуванням положень філософії процесу (І. Мелік-Гайказян, А. Уайтхед), сутності категорії «становлення» в соціогуманітарних науках (Л. Балашов, Л. Іванюта), постнекласичного виміру проблеми становлення в психології на основі транспективного аналізу (В. Ключко) *становлення* як психологічна категорія розглядається як результат перетворення потенційного в актуальне (макроскопічний процес) та як «зрощування» багатьох сутностей, що призводить до створення нової «актуальної сутності» (мікроскопічний, телеологічний процес). Становлення, згідно позицій І. Мелік-Гайказян, пов'язано з чергуванням стадій, на яких «зрощення» багатьох чинників призводить до формування певного результату. Визначено такі характеристики *поняття «становлення»* в контексті дослідження ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця: перехід можливості у дійсність, динамічність, відкритість, темпоральність, стадійність, системність, телеологічність, варіативність, нелінійність і незворотність у часі.

Психологічні механізми розвитку особистості (Л. Анциферова, М. Боришевський, В. Вілюнас, С. Максименко та ін.) представлено як функціональні способи перетворень психічної організації особистості, внаслідок яких увиразнюються особистісні новоутвори, які зумовлюють різні рівні організованості особистісної системи, її режим функціонування. За результатами аналізу репрезентації механізмів становлення (формування, розвитку) ціннісно-сислової сфери особистості в сучасному науковому дискурсі (З. Карпенко, Д. Леонтьєв, Ю. Пелех, Н. Саліхова, Н. Чижо, А. Шаров, М. Яницький та ін.) визначено такі *механізми становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця*: інтеріоризація; ідентифікація; інтерналізація; рефлексія; аутопоейзис; емоційна включеність; діалогічне спілкування, внутрішній діалог.

Інтеріоризація як механізм становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця ґрунтується на загальнопсихологічному визначенні інтеріоризації як «присвоєння продуктів суспільного досвіду та культури в процесі виховання та навчання» (Б. Ананьєв), визнанні досліджуваного феномена як складного системного утворення, метасистемою якого виступає культура як сфера продукування та реалізації цінностей та смислів життєдіяльності особистості.

Ідентифікація в досліджуваному контексті пов'язана із роллю референтного оточення в юнацькому віці, яке транслює певні норми,

ціннісні орієнтації, переживанням значущих для особистості цінностей, наслідуванням особистісних смислів.

Інтерналізація в процесі становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців ґрунтується на свідомому, активному сприйнятті та відтворенні цінностей та смислів у навчальній, професійно зорієнтованій, соціальній діяльності, прийнятті відповідальності за результати власної діяльності.

Рефлексія як відповідний механізм передбачає самопізнання, самооцінку, переоцінку та добудову ціннісної системи, виконує регулятивну та прогностичну функції в поведінковій сфері особистості.

Аутопоейзис у контексті визначення механізмів становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців пов'язаний, з одного боку, із її здатністю репрезентувати особистість як цілісність, унікальність, з іншого – встановленням свідомо або несвідомо меж взаємодії із навколишнім світом. Відповідно, самовідтворення та самодобудова ціннісно-сислової сфери особистості відбувається на основі кодетермінації із світом культури як метасистемою.

Емоційна включеність особистості у процес ціннісно-сислового осягнення світу та вироблення власних ціннісно-сислових установок передбачає переживання як діяльність, спрямовану на утворення особистісних смислів.

Діалогічне спілкування (внутрішній діалог) як механізм становлення ціннісно-сислової сфери передбачає виявлення активності суб'єктів, репрезентацію їхніх ціннісно-сислових позицій, розуміння та взаєморозуміння один одного, здатність до особистісної антиципації, забезпечення оцінки, селекції та відбору значущої для особистості інформації та утворення нових смислів, нового знання, що можуть стати підґрунтям для нових життєвих установок та стратегій особистості, професійних цінностей.

Зазначені механізми в їхньому взаємозв'язку та взаємодоповнюваності (комплементарності) розглядаються і як постійно діюча, і як ситуативно зумовлена цілісна система способів, прийомів та операцій, що використовуються суб'єктом на різних рівнях усвідомленості.

Принципами становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця визначено пов'язані між собою як змістовно, так й процесуально такі принципи: загальнопсихологічні (системності, детермінізму, розвитку, єдності свідомості та діяльності, суб'єктності, активності, цілісності); специфічні (гуманізації, людиноцентризму, одухотворення та культуровідповідності, ідеалотворення, діалогічності, діяльнісного опосередкування, комплементарності, нелінійності, темпоральності, антиципації (випереджувальності), рекурсивної петлі).

Феноменологічний ракурс становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця ґрунтується на ідеях філософської (М. Гайдеггер, Е. Гуссерль, М. Мерло-Понті, Ж. Сартр та ін.), психологічної

(О. Зінченко, Д. Полкінхорн, О. Улановський та ін.) феноменології та зумовлює акцент на: безмежних можливостях людини, індивідуальному творенні світу в свідомості особистості, суб'єктних аспектах соціальної та професійної самореалізації людини; практиках повсякденного смислоутворення, які можуть відбуватися як усвідомлено, так й на рівні підсвідомості людини; суб'єктивному баченні ціннісно-сислової сфери суспільства в цілому та індивідуальної ціннісно-сислової сфери зокрема та, відповідно, можливостях «відкриття» та «перевідкриття» (згідно ідей аутопоейзису Ф. Варели та У. Матурани) ціннісних орієнтацій, особистісних смислів, ідеалів тощо кожною людиною; вибудовуванні особистістю перспективи свого життєвого шляху (згідно методу феноменологічної редукції Е. Гуссерля).

Герменевтичний ракурс становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця пов'язано із філософськими (Г.-Г. Гадамер, М. Гайдеггер, Ю. Габермас, П. Рікер, Р. Рорті, Ф. Шлейермахер; А. Богачов, В. Кебуладзе та ін.), психологічними (А. Брудний, В. Знаков, З. Карпенко, Н. Чепелева та ін.), педагогічними (А. Закірова, Ю. Сенько, Л. Хоружа та ін.) засадами герменевтики та передбачає: визнання життєвих реалій та досвіду людських переживань як підґрунтя для аналізу специфіки ціннісно-сислової сфери; опору на базові категорії герменевтики – розуміння, інтерпретація, особистісний досвід; урахування варіативності форм представлення особистісного досвіду, текстів культури як семіотичного ресурсу розвитку особистості, засобу саморозуміння (Н. Чепелева); використання ідеографічних методів та методик дослідження ціннісно-сислової сфери особистості.

У **четвертому розділі «Експериментальна верифікація психологічних засад становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця»** висвітлено організаційно-методичне забезпечення емпіричного дослідження, представлено результати дослідження дорефлексивного рівня ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця, ролі ідеалу в становленні ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця, особливостей усвідомлення цінностей та смислів майбутнім фахівцем на когнітивно-рефлексивному рівні.

Узагальнення наукових підходів до визначення номенклатури дослідницьких методик, методологічних засад діагностики досліджуваного феномена зумовило визначення таких *чинників діагностичного супроводу*: необхідність співвіднесення цінностей, що декларуються людиною, та реальних цінностей і установок, що зумовлюють поведінку особистості; наявність соціокультурної, субкультурної (професійно зумовленої та вікової) специфіки ціннісно-сислової сфери особистості; суб'єктивна значущість тієї чи іншої цінності в системі цінностей людини; нелінійний зв'язок між ціннісною системою людини та вибором форм поведінки; необхідність

урахування того, що поведінковий акт людини детерміновано не однією цінністю, а усією структурою ціннісної сфери.

У розділі представлено загальну характеристику методик, що використовуються у практиці дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості, відзначено орієнтацію більшості з них, *по-перше*, на виокремлення домінуючих цінностей та особистісних смислів поза розкриття їхнього взаємозв'язку та структури, *по-друге*, на номотетичний спосіб отримання знання.

З метою оцінки можливостей використання традиційних методик наукових розвідок щодо ціннісно-сміслової особистості проведено *пілотажний експеримент* на досить великій вибірці респондентів (студенти закладів вищої освіти м. Луганськ, Донецьк, Краматорськ; кількість опитуваних склала 640 осіб). За результатами проведення пілотажного експерименту доведено, що традиційні для діагностики ціннісних орієнтацій, особистісних смислів методики (тест М. Рокича, «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д. Леонтєва, тест Лірі) не дозволяють повною мірою реалізувати завдання дослідження, оскільки в них не ставиться акцент на духовно-моральних цінностях особистості, які є інтегруючим компонентом цілісності процесу становлення ціннісно-сміслової сфери особистості; наявна істотна частка суб'єктивності отриманої інформації; недостатня чутливість до внутрішньої детермінації ціннісно зумовлених учинків особистості.

Необхідність реалізації засад гуманітарної (якісної) методології, наукових положень феноменологічного та герменевтичного підходів, ідеографічних принципів діагностування психологічних феноменів, урахування механізмів облігаторності (з'ясування взаємозв'язку відповідальності за реалізацію життєвих стратегій та учинків особистості, обов'язковості як важливої якості людини) зумовили звернення до проєктивних методик, зокрема таких як: колірний тест відносин Є. Бажина та О. Еткінда (КТВ), методика «Хто Я» (М. Кун, Т. Мак-Партланд), методика «Інтерв'ю із самим собою» (Л. Попов), методика «Автобіографія майбутнього» (Г. Олпорт, Дж. Гіллеспі). Означені методики дозволяють реалізовувати принципи розвивальної психологічної діагностики, створювати ситуації усвідомлення особистісних цінностей та смислів у процесі дослідження ціннісно-сміслової сфери, формують простір саморозвитку особистості.

З метою дослідження *дорефлексивного рівня ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця* використано колірний тест відносин Є. Бажина та О. Еткінда у модифікації С. Бажутіної. У картині світу людини виділено: моральну сферу, яка представлена базовими моральними категоріями («добро» і «зло»); сферу сімейних стосунків («моя матір», «мій батько», «моя майбутня сім'я»); сферу соціальних стосунків (репрезентована базовими категоріями «люди», «друг», «подруга»); сферу особистісного «Я»,

в якій ставлення до самого себе та своєї статі діагностується поняттями «Я сам» і «моя стать»; природа й естетичні переживання особистості аналізуються за допомогою категорій «краса» і «природа»; прогностичну сферу, де доміганта – це ставлення до майбутньої професії, вивчається за допомогою поняття «моя майбутня професія», а з професійною сферою пов'язано категорію «творчість»; сферу навчальної діяльності (представлена поняттями «школа», «університет», «рішення важкої задачі»).

Згідно завдань дослідження до понятійного апарату методики включено такі духовно-моральні категорії, як «совість», «істина», «віра»; категорії облігаторності (від лат. *obligatorius* – такий, що зобов'язує) – «я повинен», «відповідальність» та поняття «праця». Інтервальна шкала О. Еткінда – цінності, що явно приймаються; цінності, які приймаються; цінності, до яких байдуже ставлення; цінності, що не приймаються; цінності, що явно не приймаються – уможливила аналіз результатів за методикою КТВ за критерієм «прийняття – неприйняття» (Табл. 1).

Таблиця 1.

**Результати дослідження цінностей за методикою КТВ
(генеральна сукупність)**

Показники	Серед. арифм.	Станд. відхи- лення	Показники	Серед. арифм.	Станд. відхи- лення
мама	6,25	1,93	добро	5,7	2,18
батько	5,2	2,20	відповідальність	5,0	2,17
Я сам	6,5	1,89	майбутня професія	5,27	2,22
природа	5,9	1,68	праця	4,25	2,16
люди	3,7	1,95	майбутня сім'я	6,4	1,82
друг	5,3	2,08	совість	4,9	2,23
подруга	5,4	2,12	Я повинен	4,6	2,24
творчість	4,9	2,07	моя стать	5,8	2,09
істина	4,9	2,35	віра	5,4	2,08
майструвати своїми руками	4,3	2,33	сварка	3,0	2,18
зло	2,8	2,17	краса	6,5	1,61

Аналіз результатів дослідження засвідчив, що, *по-перше*, найбільш значущою цінністю є цінність «Я сам», що пов'язано передусім із цінностями здоров'я, матеріального забезпечення, *по-друге*, сімейні цінності не втратили значущості для сучасного покоління студентської молоді, *по-третє*, духовні цінності, пов'язані з духовним розвитком особистості, її соціальною, громадянською позицією («совість», «істина», «майструвати своїми руками»), не отримали високих показників в інтервальній шкалі за критерієм «прийняття – неприйняття». Угрупування таких показників, як

«люди», «сварка», «зло», несе певне змістовне навантаження, вказуючи на негативний емпіричний досвід у випробовуваних.

Виявлено, що в соціально-духовній сфері домінують цінності облігаторності (те, що повинно (має) бути); в сімейній – цінність «батько»; в соціальних відносинах – «батько», «люди», «подруга»; в суб'єктно-діяльнісній – цінність реалізації себе в праці («майструвати своїми руками»); екзистенціальній (прогностичний смисл професійної самореалізації) – «моя майбутня професія»; в інтимно-особистісній сфері – реалізація своєї статевої суті через ставлення до своєї статі (показник «моя стать»).

Кореляційний аналіз виявив яскраво виражений дихотомічний зв'язок між феноменами «добро» і «зло» (зворотні коефіцієнти кореляції досить високі (0,26)). Показник «добро» пов'язаний значущими кореляційними зв'язками з вищими духовними цінностями: «совість», «істина» і «віра» (міра зв'язку відповідно: 0,19; 0,18; 0,12). Феномен «добро» утворює дуже міцні зв'язки з сімейними цінностями – це показники «мама» і «моя майбутня сім'я» (0,32). Дихотомія відношень «добро» – «зло» проявляє себе в усій повноті на всіх рівнях ціннісно-сислової сфери через вищу духовну цінність «совість». Совість дозволяє відрефлексувати дихотомію, а її тісні кореляційні зв'язки з іншими духовними цінностями вищого рівня (0,16 – 0,19) виявляють її опосередковану роль в утворенні багатозначних зв'язків у структурі ціннісно-сислової сфери особистості

Таким чином, результати дослідження ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців за методикою КТВ уможливили такі *висновки*: основою вищих духовних цінностей є дихотомічне протиріччя, яке дуже рано засвоюється на дорефлексивному (неусвідомлюваному) рівні через сімейні цінності; пробудження вищих духовних цінностей починається на емпіричному рівні в найближчому соціальному оточенні, де основна роль належить матері та батькові; власний емпіричний досвід майбутніх фахівців у світі, в системі соціальних стосунків дозволяє апробувати цінності, проявити ставлення до них на рівні рефлексії; феномен совісті виходить в усі сфери життєдіяльності.

Совість є індикатором зв'язків між внутрішнім духовно-моральним ядром особистості та цінностями різних рівнів, саме через неї встановлюється ієрархія відносин із різними рівнями ціннісно-сислової сфери особистості (дорефлексивний, емпіричний; рефлексивний рівні); зв'язок духовно-морального ядра (духовності) з іншими підструктурами ціннісно-сислової сфери особистості має інтенціональний характер; механізми «пробудження» вищих духовних цінностей полягають у переході від неусвідомлюваного (дорефлексивного) буття ядра ціннісно-сислової сфери до її рефлексивного (усвідомленого) буття. Цей перехід є складним психологічним процесом, в якому переплітаються моральні феномени – «абсолютний моральний закон всередині людини», реалії сімейних стосунків, загальнокультурні, інформаційно-психологічні та соціальні

протиріччя; «добро» і «зло» складають дорефлексивну (несусвідомлювану) основу ціннісно-сміслової сфери.

За результатами методики «Інтерв'ю з самим собою» (Л. Попов) визначено, що *ідеал* є багатозначним інтегрованим утворенням, в якому домінує система духовно-моральних цінностей, які визначають вектор смислу людського життя, в тому числі й професійного. За критерієм «*Місце ідеалу в картині світу суб'єкта*» виявлено, що 32% студентів властива опора на соціальні норми, 14% – на морально-етичні принципи, 15% – на уявлення про соціальний успіх. Інтеріоризація конкретних сімейних стосунків, референтних осіб в описах ідеалу представлена в 30% опитуваних, вибір в якості ідеалу конкретної соціально значущої особистості (кумир) засвідчили 9% студентів. Тільки 29% респондентів проявляють стійко-позитивне емоційне ставлення до ідеалу, 27% – позитивне, 24% – негативне ставлення, 20% – індиферентне, невиражене ставлення до ідеалу.

Виокремлено *шість основних типів ідеалу*: духовно-моральний ідеал; ідеал з опорою на морально-етичні норми; сімейний тип ідеалу; ідеал соціально успішної особистості; кумир як ідеал та антиідеал, що виражає негативне ставлення до ідеалу. Різномірний кореляційний аналіз засвідчує значущість цінності сім'ї як базової у формуванні ідеалів. Виокремлено *три види діалогічних відносин актуального «Я» та духовно-морального «Я» в ідеалах особистості*: діалогічний, інфантильний, конфліктний.

Провідним механізмом формування ідеалу визначено внутрішній діалог як точка перетину трьох векторів ціннісних орієнтацій, момент рефлексивного виходу цінностей у свідомість.

Роль ідеалу як смислоутворювального чинника в становленні ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх фахівців підтверджено динамікою представленості в свідомості майбутніх фахівців глибинних слабо усвідомлюваних та усвідомлюваних сфер цінностей у різних типах ідеалу. Аналіз результатів дослідження за методикою «Автобіографія майбутнього» (Г. Олпорт, Дж. Гіллеспі) підтвердив представлену типологію ідеалів, засвідчив, що найбільш чіткі закономірності розподілу показників «автобіографії» характеризують стійкі типи ідеалів.

Використання проективної методики «Хто Я» М. Куна і Т. Мак-Партланда зумовило висновок про наявність двох типів самоставлення у нашій вибірці майбутніх фахівців – *егоцентричний тип*, для якого характерні два типи самооцінок (позитивна й негативна) та відмова від використання саморефлексії; *рефлексивний*, для якого характерне критичне ставлення до себе, що припускає прийняття відповідальності за своє життя і продуктивне використання рефлексії як засобу самопізнання себе. Результати дослідження самоідентифікації майбутніх фахівців представлено у Табл. 2.

Результати дослідження самоідентифікації майбутніх фахівців
(% від загальної кількості студентів спеціальності)

Цінності	Сукупн. вибірка	Техн. спец.	Економ. спец.	ЛАВД*
<i>Соціальні ролі (позиції)</i>				
Я – особистість	21%	15%	20%	30%
Я – людина	49%	63%	0,0	84%
Я – студент	46%	37%	57%	45%
Я – хлопець/дівчина	36%	28%	27%	54%
Я – громадянин	15%	19%	0,0	25%
<i>Самоставлення:</i>				
Позитивне некритичне	60%	52%	76%	82%
Негативне некритичне	8%	22%	2%	25%
Критичне ставлення до себе	32%	52%	39%	27%
Цінність близького соціального оточення	37%	15%	35%	60%
Морально-етичні цінності	11%	12%	7%	13%
Цінності пізнавальні	44%	40%	20%+20% (освітн.)	52%
Цінності релігійні	4%	7%	0	4%
Цінності споживання (гедоністичні)	6 %	12%	5%	3%
Прогностичні (цінність майбутньої професії)	20%	1%	7%	52%

Примітка: ЛАВД – Луганська академія внутрішніх справ імені Е.Дидоренка.

Результати факторного аналізу (факторна вага 0,5) з урахуванням двох чинників – «я-людина», «я-студент», «я-громадянин», пряме позначення статі (перший чинник); цінності моральні та релігійні, рефлексивне критичне ставлення до свого Я (другий чинник) – встановлено такі показники соціальних ролей: «я-людина» (0,52), «я-студент» (0,56), «я-громадянин» (0,56), пряме позначення статі (0,64). Цінностям моральним (0,61) і релігійним (0,65), а також рефлексивному критичному ставленню до свого Я (0,58) протистоїть позитивне некритичне ставлення до свого Я (-0,54).

Кореляційний аналіз між систематизованими показниками методики «Хто Я» (соціальні ролі, цінність самоставлення, культурологічні цінності) та духовно-моральними показниками, виокремленими за допомогою методики КТВ, засвідчив низькі коефіцієнти кореляцій між показниками глибинних духовно-моральних цінностей і соціально-рольовими позиціями майбутніх фахівців, існування зв'язків між глибинними емоційно-ціннісними структурами ціннісно-сислової сфери і соціальними цінностями, представленими в «актуальному Я» майбутнього фахівця. Найбільша кількість кореляцій має показник «Я-людина» (чотири). Усі значення кореляційних зв'язків значущі: позитивні кореляції цей показник утворює з показником «добро» (0,16) і «батько» (0,17), а негативні – з показниками «Я сам» (-0,17) і «моя майбутня професія» (-0,17). Відповідно, в когнітивно-рефлексивному шарі ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців виділяється такий ансамбль

цінностей і смислів: соціальні цінності, цінність Я, культурологічні цінності і смисли. Особливий інтерес представляє аналіз кореляцій культурологічних цінностей і смислів в «актуальному Я» майбутнього фахівця з глибинними духовно-моральними показниками досліджуваної сфери майбутнього фахівця (Таблиця 3).

Таблиця 3

Коефіцієнти кореляцій показників: «Культурологічні цінності» (методика «Хто Я») і духовно-моральні показники (методика КТВ)

	Цінність близького соціального оточення	Морально-етичні цінності	Релігійні цінності	Широкі пізнавальні інтереси	Професійні перспективи
Люди	0,14	–	–	–	0,17
Істина	–	0,22	0,19	–	–
Зло	–	–	–	–	-0,15
Добро		–	0,18	–	–
Моя майбутня сім'я		–	–	–	0,14
Совість	–	–	–	0,15	–
Віра	–	–	–	–	0,14
Сварка	–	–	- 0,15	–	-0,16

Результати аналізу свідчать, що показник «морально-етичні цінності» (ціннісне ставлення до людей) має один кореляційний зв'язок, але з високим позитивним значенням. Він корелює з таким феноменом духовно-моральної сфери, як «істина» (0,22). Релігійні цінності утворюють тісні позитивні зв'язки з феноменами духовності – добро й істина (0,18; 0,19). «Широкі пізнавальні інтереси» утворюють кореляційний зв'язок з одним феноменом духовності – «совість» (0,15). «Професійні цінності» формують складні інтеграційні зв'язки з духовно-моральним ядром особистості майбутнього фахівця. Це і заперечення зла (-0,15), спрямованість на людей (0,17), віра в себе й свої перспективи, оптимізм (0,14), розуміння важливості майбутньої професії для створення сім'ї (0,14). Досить чітка структурованість культурологічного критерію, наявність значної кількості зв'язків з глибинними структурами ціннісно-сислової сфери свідчить про правомірність нашого припущення, що *культурологічні цінності утворюють стійкі ядерні утворення і саме вони зумовлюють цілісність ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця.*

За результатами аналізу доведено, що феномен духовності «істина» зв'язує між собою три показники: морально-етичне ставлення до людей, релігійні цінності й рефлексію. За результатами факторного аналізу ці три показники зустрічаються з високими ваговими значеннями в одному чиннику, що зумовлює такий висновок: у процесі формування стійкої системи цінностей пошук смислу життя, «істини», «реальних цінностей» завдається системою моральних орієнтирів.

Кореляційний аналіз між показниками глибинних ціннісно-емоційних структур і структурами когнітивно-рефлексивного рівня, уможлиблює визначення таких *закономірностей*: між глибинним дорефлексивним рівнем й індивідуальними цінностями і смислами, представленими в когнітивно-рефлексивному рівні, існує виражений зв'язок; глибина і зміст цього зв'язку зростає від слабо вираженого у випадку з соціальними цінностями та егоцентричним типом самоствавлення до суттєво вираженого, різнопланового при появі культурологічних цінностей; усвідомлювані індивідом цінності своєї професії безпосередньо пов'язані із цінностями добра і зла, цінностями сім'ї та ставлення до людей, які були сприйняті в ранньому дитинстві, що підтверджується зв'язками глибинного дорефлексивного рівня ціннісно-сміслової сфери з прогностичним компонентом когнітивно-рефлексивного рівня, який представлено професійними цінностями. Виявлено ряд механізмів, які активно задіяні в процесі становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх фахівців: інтеріоризація та інтерналізація, що сприяють актуалізації в свідомості соціальних цінностей; механізм рефлексії, про функціонування якого свідчить поява критичного ставлення до себе, суперечливість осмислення існуючих цінностей і смислів; емоційна включеність та внутрішній діалог, які найяскравіше виявляються при утворенні культурологічного компонента в структурі когнітивно-рефлексивного рівня ціннісно-сміслової сфери.

Виявлені в емпіричному дослідженні особливості ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх фахівців мають розглядатися як предиктори, підґрунтя для вибору відповідних технологій, форм та методів психолого-педагогічного забезпечення становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, спрямовані на позитивну динаміку означеного процесу. Принципова неможливість встановлення кількісних меж такого феномена як ціннісно-сміслова сфера особистості, нелінійність та індивідуальний характер її становлення зумовлюють прогностичний (проспективний) вимір практико-зорієнтованої роботи із студентською молоддю в умовах закладу вищої освіти.

У п'ятому розділі «**Змістовно-технологічні ракурси становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця**» представлено структурно-функціональну модель та програму становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця, визначено технології, форми та методи реалізації завдань програми, представлено аналіз результатів дослідження. Діяльнісний контекст становлення ціннісно-сміслової сфери майбутніх фахівців спирається на класичні позиції психології про те, що смислу неможливо навчити, його можна лише розкрити чи віднайти у процесі розвитку особистості (О. Леонтьєв); неможливо навчити студентів цінностей та смислу – вони повинні самі проживати, засвоювати, трансформувати ці утворення (В. Франкл). Відповідно актуалізується необхідність включення студентів у смислопошукову діяльність, яка може бути здійснена у процесі реалізації завдань відповідної програми, зміст та технологічне забезпечення якої розроблено згідно результатів експериментальної верифікації психологічних засад становлення ціннісно-сміслової сфери майбутніх фахівців. Підґрунтям для реалізації завдань програми слугувала структурно-функціональна модель процесу становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх фахівців (Рис. 1).

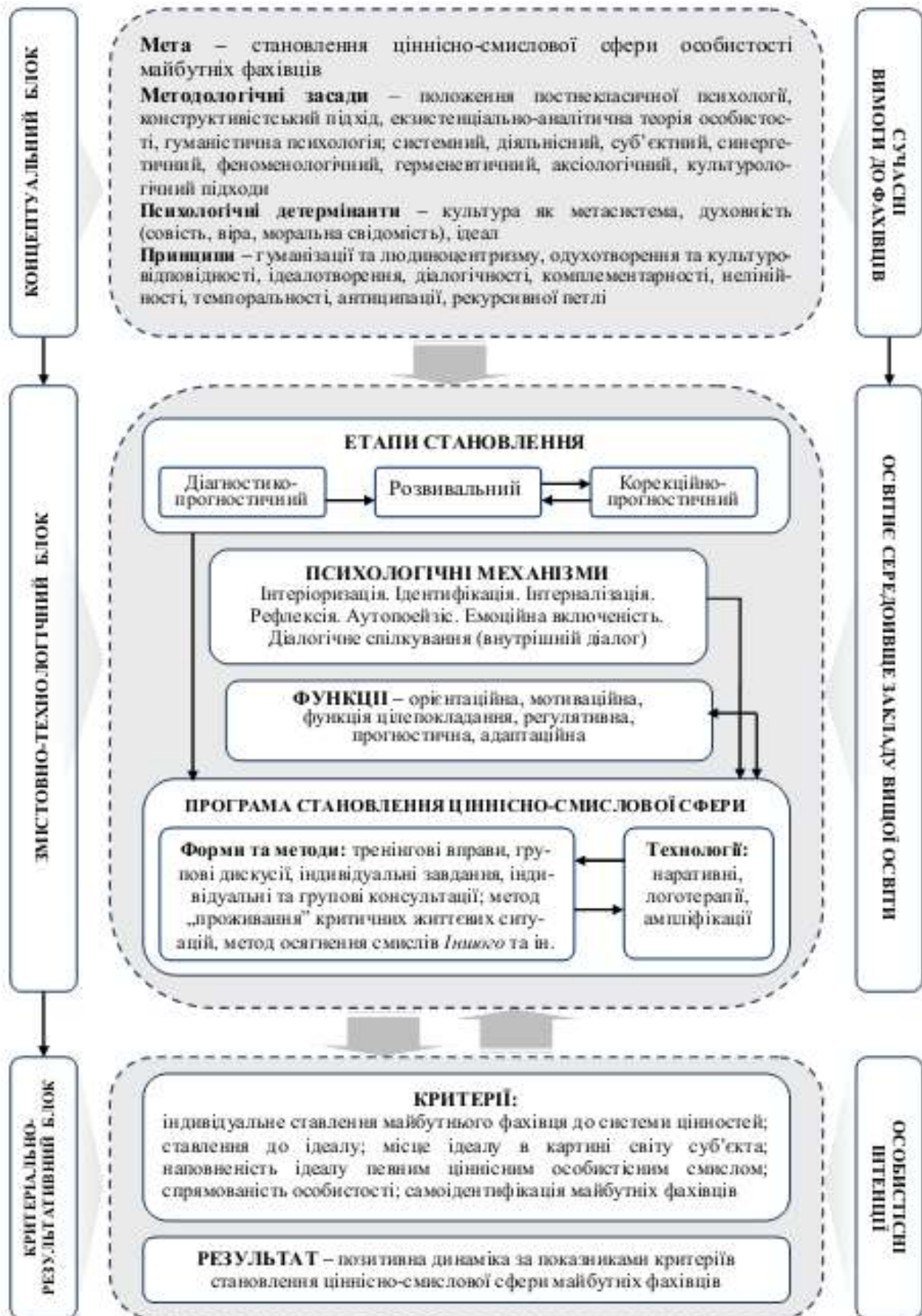

Рис. 1. Структурно-функціональна модель становлення ціннісно-смиислової сфери особистості майбутнього фахівця

Структурно-функціональна модель включає відповідні блоки (концептуальний, змістовно-технологічний, критеріально-результативний), відображає причинно-наслідкові зв'язки між ними та їхнє функціональне значення. Методологічними засадами розробки моделі становлення ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців визначено психологічні детермінанти досліджуваного процесу (культура як метасистема, духовність (совість, віра, моральна свідомість), ідеал); положення постнекласичної психології, конструктивістський підхід, екзистенціально-аналітична теорія особистості, гуманістична психологія; базові положення релевантних предмету дослідження наукових підходів, зокрема таких як системний, діяльнісний, суб'єктний, синергетичний, феноменологічний, герменевтичний, аксіологічний, культурологічний підходи.

Ефективність програми становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців оцінювалися згідно таких *критеріїв*: *індивідуальне ставлення майбутнього фахівця до системи цінностей*: моральна сфера («добро» і «зло», «совість», «істина», «віра», «я повинен», «відповідальність»); сфера сімейних стосунків («моя матір», «мій батько», «моя майбутня сім'я»); сфера соціальних стосунків («люди», «друг», «подруга»); сфера особистісного «Я» («Я сам» і «моя стать»); природа й естетичні переживання особистості («краса» і «природа»); прогностична сфера («праця», «моя майбутня професія», «творчість»); *місце ідеалу в картині світу суб'єкта* (інтеграція соціального досвіду в описах ідеалу; інтеріоризація індивідуально-буттєвих уявлень в описі ідеалу); *наповненість ідеалу певним ціннісним особистісним смислом* (духовно-моральним, цільовим, етичним, конкретним характерологічним змістом); *спрямованість особистості* (гуманістична і егоцентрична; часова перспектива); *самоідентифікація майбутніх фахівців* (соціальні ролі, ціннісне ставлення до свого Я, цінності культури, цінність близького соціального оточення, моральні цінності, інтереси й захоплення, гедоністичні цінності, прогностичні уявлення особистості).

Результатом реалізації розробленої структурно-функціональної моделі, упровадження відповідної програми виступає позитивна динаміка за показниками критеріїв становлення ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців, їхня здатність до реалізації функцій досліджуваного феномена.

Зміст розробленої програми змодельовано з урахуванням результатів емпіричного дослідження та передбачає такі *акценти*: опора на цінності «Я» і «краса»; опора на цінності сім'ї у формуванні ідеалів майбутніх фахівців; цілеспрямована робота щодо актуалізації соціально-рольових позицій майбутніх фахівців з метою підвищення їхніх зв'язків із показниками глибинних духовно-моральних цінностей; актуалізація цінностей професійного образу світу.

З урахуванням сутнісних ознак наративних технологій, технологій логотерапії та ампліфікації основними формами та методами визначено: інформування, тренінгові вправи, групові дискусії, індивідуальні завдання, в тому числі з використанням можливостей Інтернет; індивідуальні та групові

консультації, рольове програвання, метод «проживання» критичних життєвих ситуацій, метод осягнення смислів *Іншого* (за Д. Леонтєвим), метод незакінчених речень. Доведено доцільність використання таких прийомів, як метафоризація, емоційне зараження, візуалізація, аналіз притч, актуалізація світоглядного потенціалу мистецтва, художнє переживання (аналіз фрагментів літературних творів, творів живопису тощо).

Реалізація змісту розробленої програми вимагала дотримання таких *принципів*, як діалогічної взаємодії, активності, зворотного зв'язку, забезпечення атмосфери свободи, випереджальності, а також специфічних принципів (О. Музика): опори на ціннісний досвід людини, групового зняття ціннісних дисонансів, доповнення ціннісно-регуляційних схем та включення нових ціннісних регуляційних схем у нові схеми особистісного росту, принцип соціальної валідизації цінностей, рефлексивно-особистісної асиміляції цінностей, принцип визнання за особистістю права на відторгнення чи неприйняття певних цінностей, які є несумісними з її рівнем особистісного чи професійного розвитку, латентного існування ціннісних конструктів як потенціалу професійного розвитку, врахування необхідності латентного періоду, який потрібний для фіксації результатів ціннісної підтримки, поєднання двох рівнів аналізу: особистісного і професійного, фіксування й ціннісного закріплення успіхів у нових видах професійної діяльності, взаємного поцінювання досягнень, нерівномірності розвитку і динаміки ціннісних пріоритетів.

У процесі впровадження програми становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх фахівців використовувалися тренінгові вправи, групові дискусії, індивідуальні завдання на основі ілюстративного матеріалу з образами природи, творів живопису, художніх фільмів.

За допомогою повторного діагностування з використанням стандартизованих методик до та після впровадження програми доведено позитивні зміни у показниках відповідних критеріїв у студентів ЕГ більшою мірою, ніж у студентів КГ. Результати дослідження індивідуального ставлення майбутнього фахівця до системи цінностей на основі тесту колірних відносин (О. Еткінд) засвідчили динаміку показників за такими значущими сферами людської діяльності, як моральна сфера; сфера сімейних стосунків; сфера соціальних стосунків; сфера особистісного «Я»; природа й естетичні переживання особистості; прогностична сфера, комплекс цінностей, які безумовно приймаються (інтервал значень від 7 до 6), після експериментальної роботи в ЕГ розширився: до цінностей «Я сам», «краса», «майбутня сім'я», «мама» додалися цінності «творчість», «добро», «майбутня професія», «віра». Група «цінності, що приймаються» (інтервал від 6 до 5) сформувалася таким чином: «природа», «моя стать», «подруга», «друг», «батько», «відповідальність», «люди». У групі цінностей, ставлення до яких у середньому байдуже (інтервал від 5 до 4) виявилися цінності: «совість», «істина», «майструвати своїми руками». До останньої групи – цінностей, що явно не приймаються – (інтервал

нижче 4) потрапили цінності «сварка», «зло». Показовим є те, що цінність «люди» суттєво змінила свою позицію, так само й до більш високої групи потрапили цінності «творчість» та «відповідальність». Розрахунок за Т-критерієм Уїлкоксона показав статистичну значущість результатів, отриманих студентами ЕГ ($T_{емп} = 8.5$, $p \leq 0,05$) та, відповідно, відсутність таких результатів у студентів КГ ($T_{емп} = 40$).

Аналіз результатів експериментальної роботи за показниками ціннісно-сміслової сфери особистості, що пов'язані з ідеалом, на основі проективної методики «Інтерв'ю з самим собою» (Л. Попов) та з використанням ϕ^* кутового перетворення Фішера засвідчив суттєві відмінності на користь студентів ЕГ щодо ставлення до ідеалу: 83% студентів ЕГ та 61% студентів КГ визнають ідеал як компонент ціннісно-сміслової сфери (початкове діагностування – 62% та 60% відповідно). Кількість студентів із орієнтацією на ідеал з опорою на морально-етичні принципи зростає з 14% до 24%, з опорою на інтеріоризацію конкретних сімейних стосунків, референтних осіб – з 30% до 37%. Перерозподіл у виборі груп ідеалу відбувся насамперед за рахунок ідеалу, орієнтованого на соціальні норми (зменшення загальної кількості з 32% до 24%), на уявлення про соціальних успіх (зменшення загальної кількості з 15% до 9%).

Використання проективної методики «Хто Я» М. Куна і Т. Мак-Партланда засвідчило, що студенти ЕГ значно розширили палітру виборів соціальних ролей. Так, за позицією «Я – особистість» загальна кількість виборів збільшилася з 21% до 75%, «Я – людина» – з 49% до 89%, «Я – студент» – з 46% до 87%, «Я – громадянин» – з 15% до 36%. На основі χ^2 критерію Пірсона доведено статистичну значущість отриманих результатів у студентів ЕГ та КГ (соціальні ролі – $\chi^2_{емп} = 19.201$, цінність «Я» – $\chi^2_{емп} = 13.789$, культурні цінності – $\chi^2_{емп} = 18.246$). Відзначені позиції зумовлюють висновок про домінування соціальних цінностей у змісті ціннісно-сміслового компонента в самосвідомості майбутніх фахівців та перевагу механізмів інтеріоризації у становленні ціннісно-сміслової сфери особистості студентів ЕГ. Підвищення показників «Цінності Я» засвідчує дієвість механізмів рефлексії та аутопоейзису в майбутніх фахівців. Зростання показників за позицією «Культурні цінності» свідчить про актуальність емоційної включеності та діалогічного спілкування (внутрішнього діалогу) як відповідних механізмів становлення досліджуваного феномена.

Доведено, що саме діяльнісний аспект становлення ціннісно-сміслової сфери майбутніх фахівців становить важливу передумову успішності особистісного та професійного розвитку та саморозвитку майбутніх фахівців.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення важливої наукової проблеми становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутніх фахівців.

1. Теоретико-методологічні засади дослідження зумовлені положеннями постнекласичної методології наукового пізнання, філософії екзистенціалізму,

гуманістичної психології, психології діяльності, антропологічної та аксіологічної психології, інтервальної епістемології, трансдисциплінарного підходу. Загальна методологія дослідження ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців ґрунтується на провідних ідеях постнекласичної методології наукового пізнання з особливими акцентами на ціннісних і смислових аспектах світу людського буття, становлення та розвитку особистості, методології конструктивізму, що зумовлює розгляд особистості як суб'єкта-творця в контексті власної життєдіяльності, положеннях таких методологічних підходів, як системний, діяльнісний, суб'єктний, аксіологічний, синергетичний, феноменологічний, герменевтичний, які розглядаються як комплементарні (взаємодоповнювані).

2. На основі аналізу концептів «цінність», «смысл», наукових підходів до визначення сутності та характеристик ціннісно-сислової сфери особистості остання розглядається як цілісне, динамічне та інтегроване утворення особистості, яке визначає смисложиттєві стратегії людини на основі особистісно значущих цінностей та смислів. З урахуванням психологічних засад професійного становлення майбутніх фахівців, ціннісних складників професійної культури особистості доведено, що успішність професійної діяльності зумовлена усвідомленням людиною смислу такої діяльності, баченням її метацінності. Поліфункціональний характер цінностей та ціннісних орієнтацій, смислової сфери особистості зумовив виокремлення функцій ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців – орієнтаційна, мотиваційна, функція цілепокладання, регулятивна, прогностична, адаптаційна.

Структурно-рівневу модель ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців представлено в єдності та взаємозв'язку таких компонентів, як духовність, цінності, ціннісні орієнтації, особистісні смисли, переживання, ідеали, установки та відповідних рівнів – дорефлексивний та когнітивно-рефлексивний. Життєвовизначальним центром ціннісно-сислової сфери визначено духовність особистості.

Ціннісно-сислова сфера особистості як системне утворення характеризується цілісністю, емерджентністю, діяльнісною природою, динамічною складністю, взаємозв'язком стабільності та змінюваності, межами становлення, в контексті синергетичного підходу – відкритістю, нелінійністю, самоорганізацією та саморозвитком, детермінованим хаосом, самодобудовою (аутопоейзіс).

3. Психологічними основами впливу ціннісно-сислової сфери особистості на професійне становлення майбутнього фахівця визначено такі положення: особистісне й професійне становлення майбутнього фахівця пов'язане з цілісністю людини в контексті взаємодії її внутрішнього світу і буття з досвідом духовного, культурного, історичного розвитку людства; становлення ціннісно-сислової сфери є визначальною психологічною особливістю юнацького віку, в якому відбувається процес особистісного, професійного, соціального, духовно-практичного самовизначення; система цінностей, яку приймає майбутній фахівець, формує його ціннісну свідомість; найвищим рівнем

ціннісно-смиислового світу особистості є ідеал як образ-взірець, як „втілення того, чим може стати особистість й який становиться стимулом і регулятором її розвитку» (С. Рубінштейн).

4. Психологічними детермінантами становлення ціннісно-смиислової сфери майбутнього фахівця визначено: культура як метасистема досліджуваного феномена; духовність як життєвовизначальний центр ціннісно-смиислової сфери особистості; ідеал як смислоутворювальний чинник становлення ціннісно-смиислової сфери особистості; сучасний інформаційний простір в єдності його позитивних та негативних аспектів.

Ціннісні орієнтації культури в єдності загальнолюдських та національних маркерів виконують роль нормативно-регулятивних чинників у становленні ціннісно-смиислової сфери особистості; культура народжує та транслює смисли, які у процесі індивідуальної інтерпретаційної діяльності кожної людини забезпечують неперервність та дискретність смислоутворення в кожному новому поколінні; становлення ціннісно-смиислової сфери особистості відбувається в процесі різних культурних практик (середовищно-сімейна, навчальна, соціалізаційна, професійна тощо), які мають розглядатися як хронотопи, що актуалізують ідеї просторово-часових координат розвитку особистості, свободи та відповідальності у процесі життєтворчості кожної людини.

Основними характеристиками духовності як життєвовизначального центру ціннісно-смиислової сфери особистості визначено: онтологічність, природна включеність у життя суб'єкта, діяльнісна природа, конструктивно-перетворювальні функції, універсальний характер щодо всіх сфер активності особистості, інтенція на реалізацію в житті особистості ідеалів Краси, Добра та Істини, переживання, віра, совість, любов, моральні якості (добро, справедливість, чесність) як прояви духовності особистості, цінності культури та освіти як підґрунтя для духовного самобудівництва на засадах аутопоейзису.

Смислоутворювальним чинником становлення ціннісно-смиислової сфери особистості визначено ідеал як форма цілеспрямованого конструювання майбутнього, як стимул, здатний зберегти цілісність особистості. У процесі становлення ціннісно-смиислової сфери особистості майбутнього фахівця вагоме значення має професійний ідеал як суб'єктивний образ професійної досконалості особистості, в якому втілено найкращі й найбільш характерні риси професії і працівника цієї професії, як образ-орієнтир бажаного стану професійної діяльності.

На основі наукових положень медіапсихології, аксіології інформаційної взаємодії визначено особливості становлення ціннісно-смиислової сфери майбутнього фахівця в умовах інформаційного простору.

5. З урахуванням сутності категорії «становлення» у соціогуманітарних науках, постнекласичного виміру проблеми становлення в психології на основі транспективного аналізу, положень філософії процесу визначено такі характеристики поняття «становлення» в контексті дослідження ціннісно-смиислової сфери майбутнього фахівця, як перехід можливості у дійсність, динамічність,

відкритість, темпоральність, стадійність, системність, телеологічність, варіативність, нелінійність і незворотність у часі.

Основними *механізмами* становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця визначено такі: інтеріоризація; ідентифікація; інтерналізація; рефлексія; аутопоейзис; емоційна включеність; діалогічне спілкування, внутрішній діалог. Зазначені механізми в їхньому взаємозв'язку та взаємодоповнюваності розглядаються і як постійно діюча, і як ситуативно зумовлена цілісна система способів, прийомів та операцій, що використовуються суб'єктом на різних рівнях усвідомленості.

Основними принципами становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця визначено: загально-психологічні (системності, детермінізму, розвитку, єдності свідомості та діяльності, суб'єктності, активності, цілісності); специфічні (гуманізації, людиноцентризму, одухотворення та культуровідповідності, ідеалотворення, діалогічності, діяльнісного опосередкування, комплементарності, нелінійності, темпоральності, антиципації (випереджувальності), рекурсивної петлі).

6. Розкрито особливості феноменологічного ракурсу становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців, зроблено акцент на: безмежних можливостях людини, індивідуальному творенні світу у свідомості особистості, суб'єктних аспектах соціальної та професійної самореалізації людини; практиках повсякденного смислотворення, які можуть відбуватися як усвідомлено, так й на рівні підсвідомості людини; суб'єктивному баченні ціннісно-сислової сфери суспільства в цілому та індивідуальної ціннісно-сислової сфери зокрема та, відповідно, можливостях «відкриття» та «перевідкриття» (згідно ідей аутопоейзису Ф. Варели та У. Матурани) ціннісних орієнтацій, особистісних смислів, ідеалів кожною людиною; вибудовуванні особистістю перспективи свого життєвого шляху.

Герменевтичний ракурс становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця передбачає: визнання життєвих реалій та досвіду людських переживань як підґрунтя для аналізу специфіки ціннісно-сислової сфери; опору на базові категорії герменевтики – розуміння, інтерпретацію, особистісний досвід; урахування варіативності форм представлення особистісного досвіду, текстів культури як семіотичного ресурсу розвитку особистості, засобу саморозуміння, значущості використання ідеографічних методів та методик дослідження ціннісно-сислової сфери особистості.

7. За результатами дослідження дорефлексивного рівня ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця доведено, що цінності «Я» і «Краса» – це найбільш значущі для майбутнього фахівця цінності (найвищі середні значення). Феномени «совість», «віра», «істина» як вищі духовні цінності виходять у рефлексивний шар свідомості й забезпечують функціонування цілого, здійснюють зв'язок між глибинними сутнісними структурами підсвідомості та свідомістю людини, між окремим індивідом і світом у цілому (забезпечують онтологію буття). Виявлено, що

в соціально-духовній сфері домінують цінності облігаторності (те, що повинно (має) бути); в сімейній – цінність «батько»; в соціальних відносинах – «батько», «люди», «подруга»; в суб'єктно-діяльній – цінність реалізації себе в праці («майструвати своїми руками»); в екзистенціальній (прогностичний смисл професійної самореалізації) – «моя майбутня професія»; в інтимно-особистісній сфері – реалізація своєї статевої суті через ставлення до своєї статі (показник «моя стать»). Механізми «пробудження» вищих духовних цінностей полягають у переході від неусвідомлюваного (дорефлексивного) буття ядра ціннісно-сислової сфери до її рефлексивного (усвідомленого) буття.

За результатами експериментального дослідження визначено, що ідеал є багатозначним інтегрованим утворенням, в якому домінує система духовно-моральних цінностей, які визначають вектор смислу людського життя, в тому числі й професійного. Виокремлено шість основних типів ідеалу: духовно-моральний ідеал; ідеал з опорою на морально-етичні норми; сімейний тип ідеалу; ідеал соціально успішної особистості; кумир як ідеал і антиідеал, що виражає негативне ставлення до ідеалу. Роль ідеалу як смислоутворювального чинника в становленні ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців підтверджено динамікою представленості в свідомості майбутніх фахівців глибинних слабо усвідомлюваних і усвідомлюваних сфер цінностей в різних типах ідеалу.

8. З урахуванням емпіричної верифікації психологічних засад досліджуваного феномена розроблено структурно-функціональну модель та програму становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця; визначено технології, форми та методи реалізації завдань програми, яка передбачала опору на цінності «Я» і «краса», цінності сім'ї у формуванні ідеалів майбутніх фахівців, цілеспрямовану роботу щодо актуалізації соціально-рольових позицій майбутніх фахівців із метою підвищення їхніх зв'язків із показниками глибинних духовно-моральних цінностей; актуалізацію цінностей професійного образу світу.

Доведено доцільність використання в процесі становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців нарративних технологій, технологій логотерапії та ампліфікації, таких форм та методів організації роботи із студентами, як інформування, тренінгові вправи, групові дискусії, індивідуальні завдання, в тому числі з використанням можливостей Інтернет; індивідуальні та групові консультації, рольове програвання, метод «проживання» критичних життєвих ситуацій, метод осягнення смислів *Иниого* (за Д. Леонтьєвим) та ін., таких прийомів, як метафоризація, емоційне зараження, візуалізація, аналіз притч, актуалізація світоглядного потенціалу мистецтва, художнє переживання (аналіз фрагментів літературних творів, творів живопису, кінофільмів). За допомогою повторного діагностування з використанням стандартизованих методик до та після впровадження програми доведено позитивні зміни у відповідних показниках.

Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у дослідженні психологічних засад ідеалотворення на різних вікових етапах розвитку особистості.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:*Монографії:*

1. Антоненко Т. Л. Становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця: монографія / Т. Л. Антоненко. – К. : Видавництво «Педагогічна думка», 2018. – 412с. ISBN 978-966-644 -471-7

Монографії у співавторстві:

2. Антоненко Т. Л. Культура почуттів у структурі духовної культури учнівської молоді // Формування духовної культури учнівської молоді: монографія / Г. П. Шевченко, О. С. Белих, Є. А. Зеленов, Т. Л. Антоненко та ін. – Луганськ : Вид-во. СХУ ім. В. Даля, 2006. – С. 85-113. ISBN 966-590-615-1

3. Антоненко Т. Л. Ціннісно-сислова сфера особистості як епіцентр народження «людини з людським обличчям» / Т. Л. Антоненко // Духовно-культурні цінності виховання Людини: монографія / Г. П. Шевченко, О. С. Белих, Є. А. Зеленов, Т. Л. Антоненко, І. М. Карпенко та ін. – Луганськ: Вид-во «НОУЛДЖ», 2013. – С. 38-66. ISBN 978-617-579-856-0

4. Антоненко Т. Л. Информационное пространство и становление ценностей современной молодежи // Возможности и ограничения современной образовательной действительности: коллективная монография. – Седльце, Польша, 2014. – С.112–119. ISBN 978-83-934036-3-9

5. Антоненко Т. Л. Психологічний інструментарій становлення ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців // Мистецтво виховання Людини: колективна монографія / Г. П. Шевченко, В. М. Алфімов, Т. Л. Антоненко, М. В. Безугла, Є. А. Зеленов, О. П. Лучанінова, Н. Є. Миропольська, С. С. Рашидова, І. О. Сафонова, Г. С. Тарасенко, Т. Г. Тюріна. – К. : Вид-во «Педагогічна думка», 2017. – С. 62-92. ISBN 978-966-644-466-3.

6. Антоненко Т. Л. Духовно-культурні цінності освіти студентської молоді: монографія / Т. Л. Антоненко, М. В. Безугла. – К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. – 254 с. ISBN 978-966-2633-87-0.

Статті у фахових виданнях, затверджених МОН України:

7. Антоненко Т. Л. Тренінг як інструментальна дія трансформації смислових настанов майбутніх правоохоронців / Т. Л. Антоненко // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології Г. С. Костюка АПН України / [за ред. Максименка С. Д.]. – К. : Інститут психології Г.С. Костюка АПН України, 2004. – Вип. 6(3). – С. 6-10. – 420 с.

8. Антоненко Т. Л. Ціннісно-сислові настанови особистості: теоретичний аспект / Т. Л. Антоненко // Директор школи, ліцею, гімназії: науково-практичний журнал. 2004. – №1. – С. 37-44.

9. Антоненко Т. Л. Психологія духовності /Т. Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць. – Луганськ, 2005. – Вип. 4 (10). – С.15-18.

10. Антоненко Т. Л. Психологические механизмы влияния искусства на ценностно-смысловые установки личности / Т. Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць. – Луганськ, 2005. – Вип. 6(12). – С. 3-11.

- 11.** Антоненко Т. Л. Емоційно-почуттєва сфера особистості як компонента ціннісно-сміслових настанов / Т. Л. Антоненко // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2005. – Вип. 29. – С. 223-227.
- 12.** Антоненко Т. Л. Вплив морально-естетичних переживань на розвиток у студентів ціннісно-сміслові сфери / Т. Л. Антоненко // Методичні та теоретичні засади глибинної корекції : проблема психічної адаптації. – Ялта : РВВ КГУ, 2008. – С. 285-291.
- 13.** Антоненко Т. Л. Методологічні підходи до проблеми розвитку ціннісно-сміслові сфери особистості / Т. Л. Антоненко // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць / Ун-т менедж. освіти АПН України, Асоц. безперерв. освіти дорослих; редкол. : О.Л. Ануфрієва та ін. – К. : Геопринт, 2008. – Вип. 9. – С.124-134.
- 14.** Антоненко Т. Л. Проблема ціннісно-сміслові сфери особистості у сучасній психологічній науці / Т. Л. Антоненко // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школи та ВНЗ : зб. наук. праць. – Рівне, 2008. – Ч. 1. – С.18-26.
- 15.** Антоненко Т. Л. Проблема ідеалу в сучасній психологічній науці / Т. Л. Антоненко // Професіоналізм педагога у контексті європейського вибору України. – Ялта : РВВ КГУ, 2008. – С. 85-91.
- 16.** Антоненко Т. Л. Психологічні основи впливу ціннісно-сміслові сфери на професійне становлення майбутнього фахівця / Т. Л. Антоненко // Педагогіка і психологія : вісн. НАПН України. – К.: «Педагогічна преса», 2009. – №4(65). – С. 26-36.
- 17.** Антоненко Т. Л. Вплив морально-естетичних переживань на розвиток у студентів ціннісно-сміслові сфери / Т. Л. Антоненко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. пр. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – № 24 (48). – С. 285-291. 372 с.
- 18.** Антоненко Т. Л. Цінності і смисли як компонента компетентності / Т. Л. Антоненко // Зб. наукових праць. Серія «Педагогічні та психологічні науки» / Державна прикордонна служба України, Національна Академія прикордонної служби України. – Хмельницьк : Вид-во НАДПСУ, 2010. – № 50.2. – С. 86-90.
- 19.** Антоненко Т. Л. Духовні цінності студентської молоді / Т. Л. Антоненко // Психологічні перспективи. Спеціальний випуск. Становлення особистості як суб'єкта життєвого шляху. – К. , 2011. – Т.1 – С.3-11.
- 20.** Антоненко Т. Л. Духовність як ціннісний досвід людства / Т. Л. Антоненко // Зб. наукових праць. Серія «Педагогічні та психологічні науки» / Державна прикордонна служба України, Національна Академія прикордонної служби України. – Хмельницьк : Вид-во НАДПСУ, 2012. – С. 152-160.
- 21.** Антоненко Т. Л. Вплив сучасного інформаційного середовища на становлення ціннісно-сміслові сфери майбутнього фахівця / Т. Л. Антоненко // Психологічні перспективи. Проблеми кіберагресії (Інститут соціальної та політичної психології НАПН України). – 2012. – Т. 2. – С. 51-60.
- 22.** Антоненко Т. Л. Особливості становлення ціннісно-сміслові сфери особистості в сучасному інформаційному просторі / Т. Л. Антоненко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць. – Луганськ, 2012. – № 2(28). – С. 22-28.
- 23.** Антоненко Т. Л. Проблема цінностей та смислів у сучасній зарубіжній психології / Т. Л. Антоненко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельниць-

кий державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди». Темат. вип. «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – К. : Гнозис, 2015. – Т. 1., Додаток 2 до Вип. 35. – С. 50-58.

24. Антоненко Т. Л. Становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця: практичний аспект / Т. Л. Антоненко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – К. : Гнозис, 2016. – Т.3, Додаток 3 до Вип. 36. – С. 30-42.

25. Антоненко Т. Л. Культура – домінуючий чинник становлення ціннісно-сислової сфери особистості / Т. Л. Антоненко // Директор школи, гімназії, ліцею. – 2018. – № 6. – С. 21-28.

Статті у виданнях, що входять до наукометричних баз даних:

26. Антоненко Т.Л. Світ почуттів студентської молоді у вимірах духовності ХХІ століття / Т. Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць. – Луганськ, 2012. – Вип. 5(52). – С. 29-36 (Index Copernicus International).

27. Антоненко Т.Л. Современные подходы в психологии к изучению ценностей и смыслов / Т. Л. Антоненко // Science and Education a New Dimension : Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2013. – Vol. 5. – Pp. 163-168 (Index Copernicus International).

28. Антоненко Т.Л. Фундаментальні цінності становлення духовності людини / Т. Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Духовно-культурні цінності виховання людини» (м. Сєверодонецьк, 27 трав. 2015 р.). – Сєверодонецьк, 2015. – Вип. 3(66). – С. 20-30 (Index Copernicus International).

29. Антоненко Т. Л. Культура почуттів як компонента духовності особистості / Т. Л. Антоненко // Science and education a new dimension. Budapest, 2017. – Vol. 56. – Issue 128. – Pp. 59-63 (Index Copernicus International).

30. Антоненко Т.Л. Основні принципи становлення ціннісно-сислової сфери особистості / Т. Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць. – Сєверодонецьк, 2018. – Вип. 5(86). – С. 6-17 (Index Copernicus International).

31. Antonenko T. Futures Studies: Spirituality in the Cosmic Man / T. Antonenko, H. Shevchenko // Philosophy and Cosmology. Section Three. Intelligent Matter. – 2018. – Vol. 21. – Pp. 123-130 (Web of Science, Index Copernicus International).

32. Антоненко Т. Л. Культурна особистість : концептуальні ідеї П. Шафера / Г. П. Шевченко, Т. Л. Антоненко, М. В. Безугла // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. Культурологія. – 2019. – № 1. – С. 134-139. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2019.166891> (Thomson Reuters Web of Science, EBSCO).

Статті у зарубіжних виданнях:

33. Антоненко Т. Л. Идеал как отражение развитости ценностно-смысловой сферы личности / Т. Л. Антоненко // Вестник Кемеровского государственного университета. – КГУ, 2009. – Вып. 3(39). – С. 61-65.

34. Антоненко Т. Л. Идеал – общечеловеческая духовная ценность / Т. Л. Антоненко // Известия Южного федерального ун-та. – Вып. 12. – С. 68-80.

35. Антоненко Т. Л. Взаимодействие ценностно-смысловой сферы личности будущего специалиста и культуры / Т. Л. Антоненко // Известия Южного федерального ун-та. – 2011. – Вып.11. – С. 31-36.

36. Антоненко Т. Л. Духовные основы ценностно-смысловой сферы личности студента / Т. Л. Антоненко // Известия Южного федерального ун-та. 2012. – №1. – С. 47-54.

37. Антоненко Т. Л. Идеалы современного студенчества: психологический контекст / Т. Л. Антоненко // Известия Южного федерального ун-та. – 2012. – № 5. – С. 15–23.

38. Антоненко Т. Л. Взаимодействие культуры и ценностей личности / Т. Л. Антоненко // Известия Южного федерального ун-та. – 2013. – №10. – С. 83-90.

Статті, які додатково відображають наукові результати дисертації та розміщені в інших наукових виданнях:

39. Антоненко Т. Л. Идеал и реальность: наявність конфлікту / Т. Л. Антоненко // Социальные технологии: актуальные проблемы теории и практики. Междунар. межвуз. сборник научных работ. – Львов, 2007. – Вып. 35. – С. 13-20.

40. Антоненко Т. Л. Особливості становлення ціннісно-сміслової сфери особистості в сучасному інформаційному просторі / Т. Л. Антоненко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля). Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2012. – № 2(28). – С.22-28.

41. Antonenko T. L. Spirituality and culture of a personality – the dominant components of its value-sense sphere / T. L. Antonenko // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : зб. наук. праць. – Сєверодонецьк, 2016. – Вип. 3(72). – С. 6-19.

Матеріали наукових конференцій:

42. Антоненко Т. Л. Становление ценностно-смысловых установок будущих работников правоохранительных органов в процессе образования / Т. Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць : матеріали Міжнар. наук. конф. «Духовний розвиток особистості: методологія, теорія і практика» (м. Луганськ, 2-3 черв. 2004 р.) / Гол ред. Шевченко Г.П. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2004. – Вип. 3. – С. 198-202.

43. Антоненко Т. Л. Ценностные установки студентов и культурное пространство ВУЗа / Т. Л. Антоненко // Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Ціннісні парадигми освіти в контексті євроінтеграції» (м. Харків, 14-15 квіт. 2005 р.). – Харків, 2005. – № 662. – С. 7-9.

44. Антоненко Т. Л. Психологія духовності / Т. Л. Антоненко // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : зб. наук. праць : матеріали Міжнар. конф. (м. Луганськ, червень 2005 р.) – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського університету ім. В. Даля, 2005. – Вип. 4(10). – С. 15-18.

45. Антоненко Т. Л. Гуманистический принцип в развитии ценностно-смысловой сферы студенческой молодежи / Т. Л. Антоненко // Болгария. Творческий дом Софийского университета «Св. Кл. Охридски» –Китен, 2007. – С. 441-446.

46. Антоненко Т. Л. Мистецтво як засіб набування духовних цінностей в сфері дозвілля / Т. Л. Антоненко // Матеріали Міжнародного конгресу «Філософські та психолого-педагогічні аспекти дозвіллевої сфери студентської молоді». – К. : Вид-во Національного університету культури і мистецтва, 2008. – С. 35-40.

47. Антоненко Т. Л. Ценности и смыслы в контексте психолого-педагогического знания о человеке / Т. Л. Антоненко // *Język współczesnej pedagogiki*. – Siedlice, 2008. – Т. 1. – С. 9-17.

48. Антоненко Т. Л. Ценностные основания развития личности / Т. Л. Антоненко // *Paradygmatywstwo Iczesnei Pedagogiki* / [pod red. Naukowa Tamary Zaharuk]. – Siedlice, 2009. – Т.1. – С. 191-197.

49. Антоненко Т. Л. Развитие ценностно-смысловой сферы личности как условие «благоговейного» отношения к жизни / Т. Л. Антоненко // *Материалы науч.-практ. конф. «Безопасность и жизнедеятельность в современном ми-ре»*. – Ростов н/Дону : Пед. институт Южного федерального университета, 2009. – С. 45-53.

50. Антоненко Т. Л. Идеал в структурі ціннісно-сислової сфери особистості / Т. Л. Антоненко // *Хуманизация и демократизация на университетското образование*. – Ун-т «Св. Климент Орхидски», Болгария, 2009. – С. 103-106.

51. Антоненко Т. Л. Эстетические ценности в пространстве профессионально-личностного развития / Т. Л. Антоненко // *Педагогическая среда в университета като пространства за професионално-лично развитие на безъдеция специалист*. – Габрово : Екс-прес, 2010. – С. 31-37.

52. Антоненко Т. Л. Общечеловеческие ценности как основа сохранения человечества / Т. Л. Антоненко // *Zagroženiadzieci i młodzieży wewspółczesnym społeczeństwie* : материалы IX Междунар. конф. (Siedlce, 4-6 июня 2011 г.) / [под ред. А. Klim-Klimaszewskiej]. – Siedlce : UPH-STN, 2011. – Т. 1. – С.13-19.

53. Антоненко Т. Л. Становление ценностно-смысловой сферы будущего профессионала в образовательном пространстве университета / Т. Л. Антоненко // *Педагогическата среда в универстета като пространство за професионално-лично развитие на бъдеция специалист*. – Габрово : Екс-прес, 2011. – Т.2. – С.267-270.

54. Антоненко Т. Л. Идеал как основа духовного развития личности / Т. Л. Антоненко // *Університет і регіон : проблеми сучасної освіти : матеріали XVII наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 26-27 жовт. 2011 р.)*. – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, 2011. – С. 150-151.

55. Антоненко Т. Л. Идеал як вищі устремління особистості / Т. Л. Антоненко // *Університет і регіон : проблеми сучасної освіти : матеріали XVIII наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 24-25 жовт. 2012 р.)* – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, 2012. С. 121-122.

56. Антоненко Т. Л. Влияние искусства на становление ценностно-смысловой сферы личности студенческой молодежи / Т. Л. Антоненко // *материали Международна научна конференция «Педагогически основи на формирането на гражданина и професионалиста в условията на университетското образование» (г. Китен, 2–6 септември 2012 г.)* – Китен, 2012. – Book 1. – Vol. 1. – С. 98-103.

57. Антоненко Т. Л. Компетентность преподавателя в аспекте его ценностно-смысловой сферы / Т. Л. Антоненко // *Kompetencje współczesnego nauczyciela. Księga Jubileuszowa z okazji 50-lecia pracy zawodowej i 20-lecia uzyskania tytułu profesora Pana Prof. zw. dra hab. Kazimierza Żegnałka*: материалы X Междунар. конф. (г. Седльце, 4-6 июня 2012 р.) – Седльце: Естественно-гуманитарный университет в Седльце, Институт педагогики, Научное товарищество Седльце, 2012. – Т.1. – Vol.1. – Рр. 51-55.

58. Antonenko T. L. Information Environment in Forming Values of Modern World / T. L. Antonenko // Science Innovators International Conference on European Science and Technology: Materials of International Research and Practice Conference (Munich, December 27-28, 2013). – Munich, 2013. – Vol. 2. – Pp. 213-217.

59. Антоненко Т. Л. Одухотвореність та культура особистості – домінуючі компоненти її ціннісно-сислової сфери / Т. Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. «Одухотворений образ Людини культури XXI століття: методологія, теорія і практика» (м. Київ, 24 травня 2016 р.) – К., 2016. – Вип. 6 (75). – С. 6-19.

60. Антоненко Т. Л. Ціннісно-сислова сфера особистості – фундаментальна основа її духовної безпеки / Т. Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. «Формування духовної безпеки особистості в умовах сьогодення: виклики і проблеми» (м. Київ, 24 травня 2017 р.) – Ч. 1. – К., 2017. – Вип. 3(78). – С. 25-34.

61. Антоненко Т. Л. Вплив мистецтва на становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця / Т. Л. Антоненко // Мистецька освіта в європейському і соціокультурному просторі XXI століття : зб : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. Тези. (м. Мукачево, 20-21 квітня 2017 р.) – Мукачево, 2017. – С. 60-63.

АНОТАЦІЇ

Антоненко Т. Л. Психологічні засади становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – Інститут психології ім. Г. С. Костюка, Національна академія педагогічних наук України. – Київ, 2019.

Розкрито сутність концептів «цінність», «смысл», «ціннісно-сислова сфера особистості» у філософському та психологічному дискурсах. Обґрунтовано структурно-рівневу модель ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця, яка представлена в єдності та взаємозв'язку таких компонентів, як духовність, цінності, ціннісні орієнтації, особистісні смысли, переживання, ідеали, установки та відповідних рівнів – дорефлексивний та когнітивно-рефлексивний рівні. Визначено роль ідеалу як смыслоутворювального чинника становлення ціннісно-сислової сфери особистості, психологічні детермінанти та механізми становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця, схарактеризовано основні принципи досліджуваного процесу. Розкрито феноменологічний та герменевтичний ракурси становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця.

За результатами експериментальної верифікації психологічних засад становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутніх фахівців доведено наявність низьких коефіцієнтів кореляцій між показниками глибинних духовно-моральних цінностей і соціально-рольових позицій майбутніх фахівців, існування зв'язків між глибинними емоційно-ціннісними структурами ціннісно-сислової сфери і соціальними цінностями, представленими в «актуальному Я» майбутнього фахівця. Розроблено структурно-функціональну модель та програму становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця, визначено технології,

форми та методи реалізації завдань програми, яка передбачала опору на цінності «Я» і «краса», цінності сім'ї у формуванні ідеалів майбутнього фахівця; цілеспрямовану роботу щодо актуалізації соціально-рольових позицій майбутнього фахівця з метою підвищення їхніх зв'язків із показниками глибинних духовно-моральних цінностей; актуалізацію цінностей професійного образу світу.

Ключові слова: ціннісно-смысловая сфера, майбутній фахівець, ціннісно-смысловая сфера особистості майбутнього фахівця, становлення ціннісно-смысловой сфери особистості майбутнього фахівця, психологічні засади.

Антоненко Т. Л. Психологические основы становления ценностно-смысловой сферы личности будущего специалиста. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология». – Институт психологии им. Г. С. Костюка, Национальная академия педагогических наук Украины. – Киев, 2019.

Раскрыта сущность концептов «ценность», «смысл», «ценностно-смысловая сфера личности» в философском и психологическом дискурсе. Обоснована структурно-уровневая модель ценностно-смысловой сферы личности будущего специалиста, которая представлена в единстве и взаимосвязи таких компонентов, как духовность, ценности, ценностные ориентации, личностные смыслы, переживания, идеалы, установки и соответствующих уровней – дорефлексивный и когнитивно-рефлексивный уровни. Идеал представлен как смыслообразующий фактор становления ценностно-смысловой сферы личности. Определены психологические детерминанты и механизмы исследуемого процесса. Раскрыты феноменологический и герменевтический ракурсы становления ценностно-смысловой сферы личности будущего специалиста.

По результатам экспериментальной верификации психологических основ становления ценностно-смысловой сферы личности будущего специалиста доказано наличие низких коэффициентов корреляций между показателями глубинных духовно-моральных ценностей и социально-ролевых позиций будущего специалиста, связей между глубинными эмоционально-ценностными структурами ценностно-смысловой сферы и социальными ценностями, представленными в «актуальном Я» будущего специалиста. Разработана структурно-функциональная модель и программа становления ценностно-смысловой сферы личности будущего специалиста, определены технологии, формы и методы реализации задач программы, которая предусматривала опору на ценности «Я» и «красота», ценности семьи в формировании идеалов будущего специалиста; целенаправленную работу по актуализации социально-ролевых позиций будущих специалистов с целью повышения их связей с показателями глубинных духовно-моральных ценностей; актуализацию ценностей профессионального образа мира.

Ключевые слова: ценностно-смысловая сфера, будущий специалист, ценностно-смысловая сфера личности будущего специалиста, становление ценностно-смысловой сферы личности будущего специалиста, психологические основы.

Antonenko T. L. Psychological foundations of the formation of the value and sense sphere of the future specialist's personality. – Qualification research, manuscript.

Thesis for the Doctor of Psychology degree. Speciality 19.00.07 – Educational and Developmental Psychology. – G. S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

The essence of the concepts of «value», «sense», and «value and sense sphere of the personality» is revealed in philosophical and psychological discourse. The structural and level model of the value and sense sphere of the future specialist's personality is substantiated that is represented in the unity and interconnectedness of such components as spirituality, values, value orientations, personal meanings, human experiences, ideals and attitudes, and appropriate levels, such as the pre-reflexive and cognitive-reflexive levels. The ideal of the personality is considered as the system-forming component of the value and sense sphere.

The psychological determinants of the formation of the value and sense sphere of the future specialist include: culture as a metasystem of the investigated phenomenon; spirituality as a vital determinant of the value and sense sphere of the personality; ideal as meaningful factor in the formation of the value and sense sphere of the personality; the modern information space in the unity of its positive and negative aspects.

The mechanisms of the formation of the value and sense sphere of the personality are determined: interiorization, identification, internalization, reflection, autopoiesis, emotional inclusion, dialogic communication and internal dialogue. The basic principles of the process under investigation are characterized: general psychological principles (systems, determinism, development, unity of consciousness and activity, subjectivity, activism, integrity) and specific principles: humanization, human centeredness, spirituality and cultural conformity, creation of ideals, dialogicity, mediation through action, complementarity, non-linearity, temporality, anticipation (expectation), and recursive loop. These principles are interconnected, both substantively and procedurally. Phenomenological and hermeneutical perspectives of the formation of the value and sense sphere of the future specialist's personality are revealed.

Based on the results of experimental verification of the psychological foundations of the formation of the value and sense sphere of the future specialist's personality, the existence of low correlation coefficients between the indicators of the in-depth spiritual and moral values and social role positions of the future specialist, and the existence of connections between the in-depth emotional and value structures of the value and sense sphere and social values represented in the «Actual Self» of the future specialist have been proved.

The structural and functional model and the program for the formation of the value and sense sphere of the future specialist's personality have been developed. The technologies, forms and methods of implementation of the program objectives that provided reliance on the values of «Self» and «Beauty», values of the family in forming the future specialist's ideals, focused work on actualizing the social and role positions of the future specialist in order to increase their connection with the indicators of the in-depth spiritual and moral values, and actualization of the values of the professional image of the world have been determined.

Key words: value and sense sphere, future specialist, value and sense sphere of future specialist's personality, formation of value and sense sphere of future specialist's personality, psychological foundations.

Підписано до друку 20.09.2019. Формат 60x84 1/16 Папір
офс. 80 г/м2. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 2,44 Наклад 300 прим. Зам.
№ 0809

Видавництво Інститут обдарованої дитини НАПН України
вул. Січових Стрільців, 52-Д, м. Київ, 04053 тел./факс.: (044) 481-27-27
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру серія ДК №6081 від
14.03.2018 р.